

NOTAT

ANALYSE OM UDVIKLINGEN I FAMILIERETLIGE KONFLIKTER

MAI HEIDE OTTOSEN

KØBENHAVN 2016

ANALYSE OM UDVIKLINGEN I FAMILIERETLIGE KONFLIKTER
Afdelingsleder: Anne-Dorthe Hestbæk
Afdelingen for børn og familie

© 2016 SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd
Herluf Trolles Gade 11
1052 København K
Tlf. 33 48 08 00
sfi@sfi.dk
www.sfi.dk

SFI's publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden.

SFI-notater skal danne grundlag for en faglig diskussion. SFI-notater er foreløbige resultater, og læseren bør derfor være opmærksom på, at de endelige resultater og fortolkninger fra projektet vil kunne afvige fra notatet.

INDHOLD

	RESUME	7
1	INDLEDNING	9
	1.1 Baggrunden for analysen	9
	1.2 Analysens formål, metode og gang	11
2	OM KONFLIKTBEGREBET OG MÅLING AF DET	13
	2.1. Om forskellige dimensioner ved familiekonflikter	13
	2.2 Særligt om højkonfliktbegrebet	15
3	BEFOLKNINGSPERSPEKTIV: OMFATTES FLERE SKILSMISSEBØRN AF FORÆLDREKONFLIKTER?	17
	3.1 Andele børn, som oplever familiebrud	17
	3.2 Rammerne om forældreskabet: Forældremyndighed, bopæl og samvær	19
	3.3 Danske undersøgelser, som over tid har belyst skilsmisseforældres konflikter og samarbejdsrelationer	22
	3.4 Forældre med kontakt til de familieretlige myndigheder	29
	3.5 Kendetegn ved forældre, der omfattes af familieretlige konflikter	32

	3.6 Perspektivering til norske forhold	33
	3.7 Opsummering	36
4	SYSTEMPERSPEKTIV: ER DER BLEVET FLERE FAMILIERETLIGE KONFLIKTER?	37
	4.1 Indledning	37
	4.2 Udviklingen i samværsager i Statsforvaltningen	38
	4.3 Forældremyndigheds- og bopælsager i Statsforvaltningen	40
	4.4 De tunge sager i Statsforvaltningen	42
	4.5 Forældreansvarssager ved byretterne	45
	4.6 Sager ved fogedretterne	47
	4.7 Perspektivering: Er omfanget af familieretlige konflikter meget højt i Danmark i forhold til Norge?	49
	4.8 Konklusion og vurdering af vidensbehov	54
5	HAR KONFLIKTERNES KARAKTER ÆNDRET SIG?	57
	5.1 En kvalitativ tilgang	57
	5.2 Diskussion	62
6	OPSUMMERING OG DRØFTELSE AF VIDENSBEHOV	63
	6.1 Opsummering	63
	6.2 Drøftelse af vidensbehov	64
	BILAG: STATISTISK MATERIALE	67
	LITTERATUR	73

Oversigt over figurer og tabeller:

- Figur 1: Antal 0-16-årige børn, der året forinden boede sammen med far og mor og i 2014 havde oplevet familieskift. Opgjort efter alder og den nye familietype
- Figur 2: 0-17-årige, der bor i en husstand med den ene af forældrene og dennes evt. partner, 2000-2015
- Figur 3: Skilsmissebørn (3-15 år) fordelt efter kontakt med samværsforælderen og udvalgte baggrundsfaktorer, 2013
- Figur 4: Udvikling i andele skilsmissebørn med deleordninger, 2009-2013
- Tabel 1: Konfliktforekomst blandt skilsmisseforældre, 2015
- Figur 5: Konflikttyper blandt skilsmisseforældre, sorteret efter konfliktindhold, 2015
- Figur 6: Skilsmisseforældres samarbejdsklima (iflg. bopælsforælderen) opgjort efter tid, samværsordning og samarbejdspraksis
- Figur 7: Andel skilsmissebørn, der har været involveret i en forældremyndighedstvist ved retten, over tid 1981-2014
- Figur 8: Andel skilsmissebørn, der har været involveret i familieretlig sag om samvær, over tid 1964-2011
- Figur 9: Sammenligning af danske og norske skilsmissebørn på centrale indikatorer
- Figur 10: Antal afsluttede sagsforløb vedr. fastsættelse, ændring eller op-hævelse af samværsafgørelser (§21 stk. 1 el. 4), 2008-2015
- Figur 11: Samlet antal forløb vedrørende forældremyndighed og barnets bopæl, 2007-2015
- Figur 12: Afsluttede forløb om forældremyndighed og bopæl (ekskl. henlæggelser), udvalgte koder, 2007-2015
- Figur 13: Udvikling i tunge sager i statsforvaltningssystemet belyst ved antal børnesagkyndige undersøgelser og indkomne klager til Ankestyrelsen, 2008-2015
- Figur 14: Udvikling i enighedssager hhv. uenigheds-/afgørelsessager i Statsforvaltningen, 2007-2015
- Figur 15: Afsluttede ægteskabs-/forældremyndighedssager hhv. forældreansvarssager ved byretterne, 2000-2014
- Figur 16: Modtagne og afsluttede forældremyndighedssager ved fogedretten, 2004-2014.
- Figur 17, 1-8: Tentativ sammenligning af det norske og danske system
- Tabel 2: Norske skilsmisseforældre fordelt efter samværsaftaler
- Tabel 3: Indikatorer på stigning i omfanget af familieretlige konflikter bedømt ud fra sagsudviklingen på det familieretlige område, 2007-2015
- Tabel 4: Klassificering af komplicerede samværsager i undersøgelser fra 2004 hhv. 2011

Bilagstabeller og -figurer:

Bilagsfigur 1: Procentandel skilsmissebørn, der har svaret om deres forældres forhold

Bilagstabeller 1-9: Statsforvaltningens ressourcestatistik, udvikling i sagsforløb 2007-2015, udvalgte afgørelseskoder

RESUME

Formålet med denne analyse er at kortlægge, hvad man ud fra eksisterende datakilder og undersøgelser kan vurdere om omfanget og karakteren af danske skilsmisseforældres familieretlige konflikter i dag. Analysen kan betragtes som et forarbejde til og et grundlag for videre forskning om familieretlige konflikter.

Analysens tre hovedspørgsmål er: 1) Kan man ud fra befolkningsundersøgelser om skilsmisseudviklingen og om skilsmisseforældres konflikter og samarbejde vurdere, om børn i stigende omfang bliver omfattet af familieretlige konflikter? 2) Er der ud fra de familieretlige myndigheders ressourcestatistik grundlag for at antage, at flere børn i dag omfattes af familieretlige konflikter? 3) Er der tegn på, at de komplekse familieretlige sager har skiftet indholdsmæssig karakter, efter at forældreansvarsloven trådte i kraft i 2007?

Analysen belyser disse spørgsmål ved at sammenstille nyere datakilder med ældre og perspektiverer desuden udvalgte danske fund med tilsvarende i Norge for at vurdere, om der er markante forskelle i omfanget af forældrekonflikter.

På grundlag af en gennemgang af området når analysen frem til følgende resultater:

Ud fra de foreliggende informationer blandt skilsmissefamilier ser det over tid ud til, at skilsmisseforældre er blevet bedre til at samarbejde om børnene. Forskellige datakilder tyder på, at ca. 20 pct. af skilsmisseforældrene har betydelige konflikter. Af dem ser omkring halvdelen ud til at have alvorlige konflikter. Disse såkaldt højkonfliktende forældrepar er efter alt at dømme en relativ konstant størrelse. Andelen af forældre med egentlige familieretlige konflikter har gennem en længere årrække været nogenlunde stabilt. Man ved dog ikke, om disse niveauer

har ændret sig for de årgange af børn, der er født i 2007 og senere, og som således er vokset op sammen med forældreansvarsloven.

Gennemgangen af statsforvaltningens ressourcestatistik viser, at der i perioden fra 2007/08 og frem til ca. 2011 var en betydelig vækst i antallet af sager om barnets bopæl og ophævelse af fælles forældremyndighed. De seneste år er sagstallet faldet, antagelig fordi statsforvaltningen har fået mulighed for at bremse nogle sagsforløb, så de ikke udvikler sig til gengangersager. Samværssager og forældreansvarssager ved byretterne har ligget på et stabilt niveau gennem hele perioden og giver derfor ikke anledning til antagelser om en vækst i forældrekonflikter. Derimod har der været en ganske betydelig og ikke umiddelbar forklarlig vækst i antallet af fagedretssager.

På baggrund af en kvalitativ, caseorienteret gennemgang af komplekse samværssager før og efter 2007 ses det, at en lang række af de problemstillinger og temaer, der optræder i sager fra omkring 2011, også kan genfindes i ældre sager, som hidrører fra tiden omkring 2000. I de nyere sager optræder der dog også nogle nye konflikttemaer, som i næsten alle tilfælde kan relateres direkte til virkningerne af forældreansvarsloven. Særligt påfaldende er forekomsten af problemstillinger, der knytter sig til fænomenet psykisk vold. Hvorfor det optræder i de nyere sager, og hvor udbredt det er, er imidlertid vanskeligt at sige noget om.

Gennemgangen har desuden perspektiveret de danske tal på området til tilsvarende norske tal. Der er ud fra det foreliggende ikke tegn på, at norske skilsmisseforældre har færre konflikter end danske skilsmisseforældre, snarere tværtimod. Analysen har desuden tentativt forsøgt at bedømme, om der er forskelle i andelen af forældre, der når til enighed om aftaler efter obligatorisk mægling hhv. et sagsforløb i statsforvaltningen, og skønner forsigtigt, at aftaleenigheden er lidt større i Norge end i Danmark. Tilsvarende er der efter alt at dømme lidt færre norske børn, som involveres i retssager i Norge.

På baggrund af gennemgangen peger analysen på, at der især forekommer at være et udækket vidensbehov på følgende områder:

1. Det vil gavne det familieretlige vidensfelt med en forbedret og tilgængelig datainfrastruktur, så man løbende kan følge udviklingen i sagsforløb på forældreansvarsområdet.
2. Der er behov for at få øget og forbedret viden om, hvad der er baggrunden for den stigende sagsbyrde af fagedretssager, og hvordan disse sager i praksis bliver løst.
3. Der er behov for at tilvejebringe en begrebslig klarere forståelse og differentiering af 'høj-konfliktfænomenet', herunder også udvikling af screeningsværktøjer til brug for praksis. Desuden er der brug for øget viden om, hvordan disse sager mere optimalt kan behandles og lukkes til gavn for barnets bedste.

INDLEDNING

1.1 BAGGRUNDEN FOR ANALYSEN

Baggrunden for analysen er, at der trods intentioner om det modsatte har vist sig at være et vedvarende pres på det familieretlige system. Det har bl.a. udmøntet sig i et stort antal forældreansvarssager. I den forbindelse har det været anført, at forældreansvarsloven fra 2007 måske i sig selv kan bidrage til at udvikle eller flytte forældres konflikter frem for at mindske dem. I et fremadrettet, forebyggende perspektiv kan der derfor være behov for at opnå en bedre forståelse af omfanget og karakteren af skilsmisseforældres konflikter ved at igangsætte forskning. Herunder hører også, hvad der ligger bag forskellige typer af konflikter, fx hvad det er for nogle dynamikker, der er på spil. Det kan fx ske ved at analysere et udvalg af de sager om forældremyndighed og bopæl, som behandles ved domstolene og/eller ved at inddrage de mest konfliktfyldte sager i Statsforvaltningen.

Bag ønsket om at igangsætte forskning om familieretlige konflikter kan være en antagelse om, at det er muligt at bremse eller nedbringe omfanget af konfliktsager, hvis man med mere ny viden om skilte forældrepar's uenigheder fx kan udvikle metoder og indsatser, der forebygger, at disse udarter til egentlige tvister. En sådan forventning kan bl.a. hvile på, at mængden af konfliktsager i Danmark ser ud til at være større end i Norge, hvor indsatsen i forhold til skilsmisseforældre har en mere forebyggende og helhedsorienteret karakter.

SFI er blevet inviteret til at medtænke, hvordan man kan udforme sådant et forskningsprojekt og har her valgt at anlægge et konservativt udgangspunkt ved at stille en række kritiske spørgsmål: Er der grund til at tro, at en evt. udvikling i konfliktsagerne skyldes forældreansvarslo-

ven? Er der behov for at igangsætte nye dataindsamlinger om forældres konflikter til brug for en fremadrettet indsats på området? Hvilket vidensbehov skal evt. ny forskning dække, som ikke allerede kendes fra tidligere danske undersøgelser på området og fra den nordiske og internationale forskning?

Hvis der er et stigende indtag af konfliktsager på området, kan det bero på flere forhold. Det kan skyldes, at normerne ændrer sig blandt skilsmisseforældre, fx at nogle fædre mener, at de er nødt til at få en 7/7-ordning for at blive betragtet som en ordentlig far, eller at det faktisk er svært for forældre at leve op til det normerede fortsatte forældreskab. Men man kan også opstille andre hypoteser: Eventuelt flere sager kan også bero på en 'systemfejl', fordi 2007-lovgivningen har udvidet konfliktfeltet: Med indførelse af konstruktionen 'bopælsforælder' er der i dag flere momenter at være uenige om, end der var før. Det kan også tænkes, at Statsforvaltningens sagsbehandlingskvalitet er blevet forringet i kølvandet på de senere års omstruktureringer med den konsekvens, at flere sager ikke bliver lukket ordentligt. I forlængelse af dette har nogle anført, at forældre – i mødet med Statsforvaltningen – kan føle sig pressede til at indgå aftaler om barnet, som de senere fortryder, eller som viser sig uholdbare i længden (Björk, 2015). Det kan føre til fornyet sagsbehandling. Forskning fra Norge, hvor man oplever en vækst i familieretlige konflikter ved domstolene, har peget på, at også forandrede sagsbehandlingsrutiner kan påvirke forældres tærskler for, hvornår de henvender sig til myndighederne, fordi det familieretlige system i dag virker mindre afskrækkende, end dengang det var en ren juridisk afgørelsesinstans (Koch, 2008). Endelig kan en evt. vækst i sager skyldes forhold, som ligger uden for det familieretlige system selv, fx at klage- og konfliktlysten kan være blevet stærkere i befolkningen som sådan.

Det er med andre ord ikke sikkert, at det er forældrenes indbyrdes oplevede vanskeligheder, der er baggrund for en evt. vækst i konfliktsagerne på området, *hvis* der er tale om en vækst i konflikterne. En alternativ hypotese kan nemlig være, at summen af reelle konflikter (fx målt på forældres samarbejdskapacitet) er nogenlunde konstant, uanset hvilken lovgivningsramme der er gældende.

På den baggrund forekommer det hensigtsmæssigt at tilvejebringe et billede af, hvad der er tilstanden på området, inden der igangsættes forskning, som vil indebære ressourcekrævende indsamlinger af nye data. Uden et sådant overblik er det vanskeligt at vurdere, om og hvor det brænder på og dermed også at afgrænse en præcis problemstilling for et forskningsprojekt om de familieretlige konflikter. Herunder hører også spørgsmålet om, hvor omfattende en sådan undersøgelse i givet fald skal være.

Datagrundlaget om konflikter på det familieretlige felt fremstår som noget usikkert, bl.a. fordi der ikke har været oparbejdet tilgængelige statistiske data om sagsudviklingen i Statsforvaltningen gennem de sene-

ste år. Man kan også konstatere, at en del af den historiske statistik, der ellers har været offentlig tilgængelig, og som kunne bidrage til at sætte den aktuelle tilstand i perspektiv, ser ud til at være gået tabt med Familiestyrelsens overgang til Ankestyrelsen. Ikke desto mindre vurderes det muligt at sammensætte et overbliksbillede over udviklingen gennem de senere år.

Denne gennemgang kan således anskues som et forarbejde til et evt. senere forskningsprojekt og er en 'state-of-the-art' analyse ud fra allerede foreliggende viden. Analysen har karakter af desk research og omfatter ikke nogen selvstændig ny dataindsamling, bortset fra udtræk og bearbejdning af allerede eksisterende data fra registre om sagsudvikling mv. Analysens resultater kan danne grundlag for den næste etape, nemlig om og hvordan der i givet fald skal igangsættes et egentligt forskningsprojekt om oplevede forældrekonflikter. Hvis svaret bliver, at forskning skal igangsættes, vil analysens fund kunne inkorporeres som et vidensfundament for det videre arbejde.

1.2 ANALYSENS FORMÅL, METODE OG GANG

Analysens formål er at kortlægge, hvad man ud fra eksisterende kilder kan vurdere om omfanget og karakteren af forældres familieretlige konflikter i dag. På grundlag af tilgængelig statistik, udredning og forskning giver analysen et bud på udviklingen på området og på, om der er grundlag for at igangsætte ny forskning, herunder i givet fald af hvilken karakter. Det er en underliggende præmis, at kortlægningen sker med henblik på en fremtidig gennemgang af det familieretlige område. Analysen fokuserer på følgende tematikker:

- Set fra et befolkningsperspektiv, omfattes skilsmissebørn¹ i stigende grad af familieretlige konflikter?
- Set fra et systemperspektiv, er der blevet flere konflikter ved de familieretlige myndigheder, som involverer børn?
- Er der grundlag for at antage, at konflikterne har ændret karakter?
- Vurdering af vidensbehovet, herunder forslag til evt. at igangsætte yderligere forskning om de familieretlige konflikter.

ANALYSEMETODE OG DATAGRUNDLAG

For at bedømme, om udviklingen på området bredt set har ændret sig, drages der, så vidt det overhovedet er muligt, sammenligninger mellem aktuelle og historiske kilder. Desuden kan man – hvor det er muligt – også rette et blik på lande, som vi normalt plejer at sammenligne os med.

1. Der sondres ikke mellem, om forældrene har været formelt gift eller ej.

I analysen inddrages Norge, der på flere områder har en anden indretning end Danmark, som case. I hvilken grad oplever norske skilsmisseforældre konflikter, og i hvilken udstrækning bliver deres sager afgjort af myndighederne? Den komparative metode, hvor der sammenlignes bagud i tid og udad mod andre lande (Norge), er således det centrale metodiske greb i analysen.

Datagrundlaget er eksisterende statistik på området, herunder udtræk fra Statsforvaltningens sagsregistreringssystem; nye og ældre statistiske opgørelser, evalueringsundersøgelser og forskningsrapporter.

DISPOSITION

Analysens første del behandler kort konfliktbegrebet, herunder også fænomenet 'høj-konflikt-sager'. I anden del følger en gennemgang af den danske udvikling i samlivsophævelser samt af skilsmisseforældres konflikter og samarbejde set fra et befolkningsperspektiv. Disse fund perspektiveres til norske forhold. Analysens tredje del anlægger et systemperspektiv og gennemgår udviklingen i de væsentlige sagstyper på forælderansvarsområdet i perioden fra ca. 2007 til 2015, dvs. efter forældreansvarslovens ikrafttræden. I forlængelse heraf bedømmes tentativt, om det danske system – alt andet lige – adskiller sig væsentligt fra det norske i forhold til muligheden for at opnå aftaleenighed mellem forældre og i forhold til omfanget af forældretvister ved retten. Analysens fjerde del, som også anlægger et systemperspektiv, foretager en indholdsvurdering af nyere og ældre komplekse samværssager for at bedømme, om der er tegn på, at disse har ændret karakter, efter at forældreansvarsloven trådte i kraft i 2007. Analysens sidste del opsummerer udviklingstendenserne ud fra gennemgangen, påpeger videnshuller og giver forslag til temaer for videre forskning om konflikter på det familieretlige område.

OM KONFLIKTBEGREBET OG MÅLING AF DET

2.1 OM FORSKELLIGE DIMENSIONER VED FAMILIEKONFLIKTER

Den norske professor, Tor-Johan Ekeland, der har skrevet om konflikter og konfliktforståelse (2004/2014), definerer en konflikt på følgende vis:

Vi kan tale om konflikt, når forskelle mellem mennesker, der er afhængige af hinanden, opfattes som uforenlige og truende i forhold til deres egne behov og interesser, og når der skabes spændinger og følelser, fordi en af parterne oplever, at den anden bruger magt til at påvirke situationen til egen fordel. (s. 86)

Som det fremgår af denne definition, er der flere dimensioner på spil i en konflikt. Det gælder også de konflikter, som skilsmisseforældre kan have om børnene, uanset om de henvender sig til de familieretlige myndigheder eller ikke: Konflikter opstår i afhængighedsrelationer; der er interesseforskelle, som opleves som uforenlige; parterne er følelsesmæssigt involveret; og der opleves at være en ujævn magtfordeling mellem parterne.

Undersøgelser, der har søgt at indkredse omfanget og karakteren af skilsmisseforældres konflikter, anvender forskellige konfliktindikatorer, der ofte trækker på én af de ovennævnte dimensioner, men det er vanskeligt at konstruere et mål, der rummer den samlede kompleksitet i Ekedals definition.

I de opgørelser om skilsmissec familier, som analysen refererer til nedenfor, anvendes især tre indfaldsvinkler til at indfange forældrekonflikternes omfang og karakter:

En forholdsvis simpel konfliktindikator er *det ydre sagsforløbs faktebaserede karakter*. Det kan fx være andelen af skilsmissebørn, der involveres i en familieretlig konflikt, omfanget af sager i Statsforvaltningen eller forligsprocenten i forældreansvarssager ved byretten. De mere komplekse eller tunge sager kan indkredses ved at opgøre omfanget af forældre, som flere gange rejser sager ved de familieretlige myndigheder, de såkaldte gengangere, eller i alleryderste konsekvens ved at se på omfanget af sager, hvori der iværksættes børnesagkyndige undersøgelser. Det ydre sagsforløb kan fungere som et udmærket pejlemærke, men det siger selvsagt intet om konfliktens indhold og dynamik, herunder heller ikke, om konflikters karakter ændrer sig over tid. En anden svaghed ved indikatoren er, at den ikke indfanger omfanget af skilsmissebørn, som lever med konfliktfyldte forældrerelationer, men hvor forældrene ikke involverer myndighederne.

En anden indfaldsvinkel er at belyse, hvad forældrenes uenighed drejer sig om. Her fokuseres på *konfliktens indhold*. Her vil det ikke være tilstrækkeligt kun at hæfte sig ved, om en sag rejst ved de familieretlige instanser formelt drejer sig om forældremyndighed, barnets bopæl, samvær eller evt. om de økonomiske aspekter. Disse formelle kategorier efterlader ofte kun en spinkel indsigt, som ikke fortæller meget om konfliktens materielle indhold. Forældres interessekonflikter om, hvad der bedst tjener deres barn, som kan være ledsaget af en manglende evne til at håndtere indbyrdes uenigheder, hører ofte til hverdagens livsforhold og magtrelationer. For at få løst konflikten i det familieretlige system må forældrenes konflikt undergå en transformationsproces. Den må skæres til og trimmes, dvs. defineres som noget konkret og iklædes en form, der passer til retssystemets logik og bestemte regelsæt (Ottosen & Stage, 2011).

Velvidende, at der kan være mange konfliktmomenter på spil i en enkelt sag, forekommer det væsentligt for forståelsen og løsningen af sagen at få afdækket, hvad der er sagens kerne(r), herunder at få afdækket realiteten i disse. Det kan endog være problemtyngden, dvs. forekomst af flere momenter og belastningsfaktorer på en gang, der bidrager til at gøre en sag kompleks. Der kan hos forældrene være oprigtige bekymringer om, hvorvidt barnets velfærd bliver varetaget på forsvarlig vis hos den anden forælder, fx i tilfælde af misbrug eller psykisk sygdom. Der kan være eksempler på, at forældreevnen halter hos begge forældre. Eller der kan være konflikter imellem forældre, som bunder i en meget ulig magtbalance og frygt, stalking eller økonomisk udmatning af den anden osv. Viden om konfliktindholdet kan også genere indsigt om evt. forandringer i forældreansvarssager over tid. For at afdække sådanne momenter vil kvalitative undersøgelsesmetoder oftest egne sig bedst. Det kan være ved at udføre dybtgående kvalitative interview med forældrene eller ved gennemgå sagsakter. Selv om disse metoder kan tilvejebringe et godt billede

af, hvad der indholdsmæssigt er på spil, giver de imidlertid ikke altid et fyldestgørende indtryk af konfliktintensiteten.

En tredje indfaldsvinkel er at fokusere på *konfliktens psykologiske* eller *dynamiske* aspekter, fx graden af konfliktintensitet og affektion. Der er udviklet flere teoretiske modeller til at afdække dynamikken i konfliktrelationer (Helland & Borre, 2015). En af dem er den såkaldte konflikttrappe, som i dag bruges i mange forskelligartede sammenhænge. Konflikttrappen og andre lignende modeller kan fx anvendes som et pejlemærke for, hvor langt fra eller tæt på parterne er fra hinanden for at kunne komme i dialog om deres uoverensstemmelse og dermed finde en løsning på konflikten. Forståelsesrammen bag denne tilgang er psykologisk. Det betyder, at der overvejende fokuseres på kommunikations- og samspilmønstret mellem dem, der er i konflikt (det dyadiske perspektiv), eller på den enkelte parts konfliktadfærd og stil. Tilgangen, som har en tendens til at individualisere konflikten ved at gøre den til en samspildynamisk problemstilling, kan skygge for, at der i konflikten også kan være uforenelige interesse modsætninger. For eksempel kan et forældrepar fortsat være uenige om, hvor barnet skal have bopæl, selv om de har fået redskaber til at forbedre deres indbyrdes kommunikationsmønster.

Der findes i den internationale litteratur forskellige standardiserede og ofte ganske omfattende måleinstrumenter til at afdække konfliktadfærd i parrelationer (jf. Helland & Borre, 2015: s. 49 ff.), fx *The Conflict Tactics Scale*, der bl.a. afdækker omfanget af psykisk, fysisk og seksuel vold (Straus m.fl., 1996). I den danske kontekst har man i surveys oftest stillet mere simple og enkeltstående spørgsmål til skilsmisseforældre, som har haft til hensigt at måle atmosfæren i deres samarbejdsrelation og omfanget af deres kommunikation om barnet. Konfliktdynamik kan også belyses gennem observation, hvor sagsbehandlere eller børnesagkyndige rådgivere vurderer konfliktintensiteten i en sag (Ottosen, 1999). Gennemgange af sagsakter giver oftest ikke et dækkende indtryk af de dynamikker, der kan være på spil mellem forældre i konflikt.

2.2 SÆRLIGT OM HØJKONFLIKTBEGREBET

Såkaldte højkonfliktsager påkalder sig opmærksomhed i den familieretlige praksis, fordi der er tale om vanskelige sagsforløb, som ikke kun er meget belastende for de forældre og børn, som er involveret i sagerne, men også er yderst ressourcekrævende for de professionelle aktører, som behandler sagerne i det familieretlige system.

På trods af at højkonfliktsager er et velkendt fænomen, mangler der i både forskning og praksis en god definition på højkonfliktbegrebet. Det viser en kundskabsoversigt om forældrekonflikter i forbindelse med samlivsbrud, som for nylig blev udarbejdet i Norge (Helland & Borre,

2015). Rapporten fokuserer særligt på konfliktniveauer og på kendetegn ved højkonfliktpar. Blandt de 140 internationale og norske referencer, som forskerne endte med at finde relevante til formålet, var højkonflikt kun omtalt specifikt i 10 artikler. På baggrund af denne litteratur forsøger Helland og Borre at indkredse karakteristika ved højkonflikter, som rækker ud over den ydre beskrivelse, dvs. at parterne ikke kan nå til enighed i en sag. De anfører, at sager med et højt konfliktniveau er karakteriseret ved at være personorienterede, kroniske, fjendtlige og fastlåste. Selve konflikttemaet bliver ofte fortrængt af intense emotionelle udtryk, hyppige fokusskift, beskyldninger og en generel mistro over for den anden part. Høje konflikter knyttes især til en destruktiv konfliktadfærd, som omfatter negative emotioner, attributter og taktikker. Desuden præges kommunikationen af et højt emotionelt tryk, mistillid, tavshed, afvisning, fravær af anerkendelse samt af angreb og forsvar. Ved høje konflikter i forbindelse med samlivsbrud er der desuden en øget risiko for både vold og triangulering, dvs. at den ene eller begge parter forsøger at drage en tredje part ind i konflikten, fx børn, terapeut eller mægler. Helland og Borre nævner videre, at visse konflikttemaer ofte går igen i disse sager, herunder børnerelaterede konflikter, bekymringer om den anden forælders omsorgsevne, økonomi, sårede følelser, der relaterer sig til bruddet, og nye livsprojekter, som vanskeliggør forældresamarbejdet. Endelig er det karakteristisk for par med et højt konfliktniveau, at de har et lavt håb om at finde fælles løsninger og generelt er uenige om vigtige sager (Helland & Borre, 2010: s. 38 ff.).

Med denne karakteristik tager Helland og Borre et skridt for at tilvejebringe en bedre forståelse af samspilsdynamikkerne i sager med et højt konfliktniveau. Man skal imidlertid være opmærksom på, at indkredsningen har nogle begrænsninger. For det første har forfatterne ikke gennemgående inddraget litteratur om vold, mishandling og andre overgreb i deres kundskabsoversigt. For det andet fokuserer deres karakteristik kun i spinkel grad på sagernes substantielle problemer. For eksempel viser danske analyser af komplekse samværsager (Ottosen, 2004a; Familiestyrelsen, 2011, jf. nedenfor), at en del af sagerne ofte rummer tunge socialretlige aspekter, ligesom der fremvises eksempler på sager med forældre, som er psykisk dårligt fungerende eller har misbrugsproblemer. Endelig kan man kritisk anføre, at karakteristikken ikke inddrager betydningen af den kontekstuelle faktor, dvs. at det, at en sag indrulleres i en retlig logik og orden, i sig selv kan føre til, at konfliktniveauet eskalerer.

BEFOLKNINGSPERSPEKTIV: OMFATTES FLERE SKILSMISSEBØRN AF FORÆLDREKONFLIKTER?

3.1 ANDELE BØRN, SOM OPLEVER FAMILIEBRUD

Den samlede population af 0-17-årige børn har efter Danmarks Statistiks folketælling været faldende gennem de senere år. I 2007 var der 1.213.257 børn i aldersgruppen. I 2014 var tallet faldet til 1.176.949 0-17-årige i Danmark. Samtidig har der i perioden været en svagt stigende andel børn, der lever i en husstand med en enlig forælder eller sammen med en forælder og dennes partner. I 2007 gjaldt det 25,7 pct. af de 0-17-årige. I 2014 var den tilsvarende andel 26,8. Set i et livstidsperspektiv regner man med, at omkring hvert tredje barn gennem opvæksten får erfaringer med, at forældrene flytter fra hinanden.

Siden 2008 har Danmarks Statistik lavet opgørelser, som gør det muligt at registrere 0-16-årige børns familieskift, dvs. hvor mange børn der ændrer familietype fra det ene år til det andet. Jeg har trukket de børn ud, som året forinden boede sammen med mor og far, og som på opgørelsestidspunktet lever sammen med en enlig forælder eller sammen med en forælder og dennes partner. Efter denne opgørelse er det 27.052 børn, der årligt oplever forældrebrud (2014-tal). Over hele perioden svinger tallet lidt, men ligger mellem 27.000 og 28.700. Som helhed er der lidt over 316.000 skilsmissebørn i 0-17-årsalderen² (2014-tal). Som det fremgår af figur 1 sker de fleste familiebrud i småbarnsalderen, hvorefter familieskiftene er jævnt faldende. De fleste børn flytter sammen med deres mor, en del færre hos deres far. Det er helt usædvanligt at flytte direkte fra den biologiske kernefamilie og ind i en sammenbragt familie.

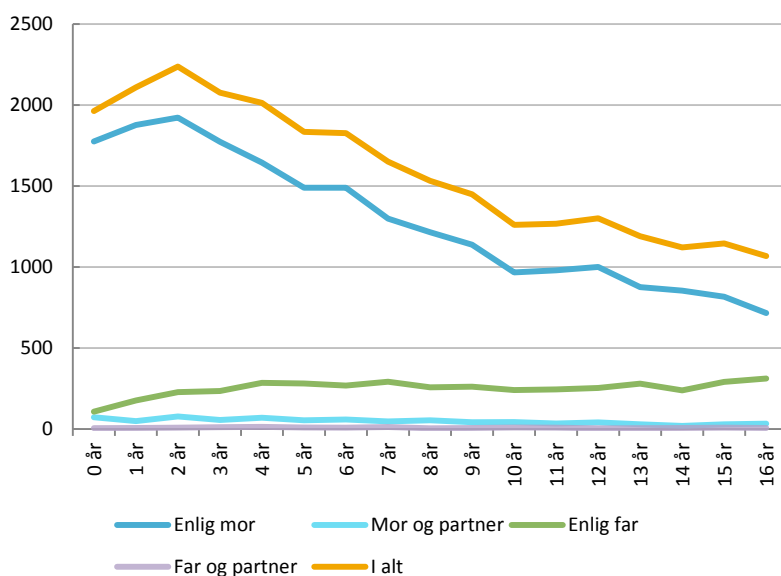
2. Defineret ved børn, der lever sammen med en enlig forælder og evt. dennes nye partner.

Undersøgelsen Børn og Unge i Danmark 2014 (jf. nedenfor) viser, at langt de fleste familier starter som en kernefamilie, men i løbet af opvæksten oplever en del børn, at forældrene går fra hinanden for eventuelt senere at finde sammen med nye partnere. Blandt 3-årige bor 85 pct. af forældrene sammen, mens det samme gælder for 57 pct. af de 19-åriges forældre.

Børns familieerfaringer varierer for forskellige samfundsgrupper. Blandt mødre med lav uddannelse lever 54 pct. af børnene i en kernefamilie, mens 46 pct. har oplevet familiebrud. Blandt børn, hvis mødre har en lang videregående uddannelse, lever 83 pct. i kernefamilier, mens 17 pct. lever i en sted- eller eneforsørgerfamilie. Tilsvarende, hvis barnets forældre tilhører den øvre middelklasse og overklassen (dvs. den højere serviceklasse), lever 81 pct. af familierne som kernefamilier, mens det samme kun gør sig gældende for 43 pct. af familier, hvor ingen forældre er i arbejde, og for 42 pct. af familierne, der lever i relativ fattigdom. En forklaring på disse sammenhænge er, at risikoen for at havne i relativ fattigdom øges væsentligt, når der kun er en indtægt i hjemmet. På den anden side viser forskning også, at risikoen for familiekonflikt og skilsmisse øges, når familien har få uddannelsesmæssige ressourcer eller oplever økonomiske problemer og arbejdsløshed. Det lægger et pres på familierelationerne, når indtægtsgrundlaget er usikkert, men kan også dække over, at disse familier samtidig har andre typer belastninger (Amato, 2010).

FIGUR 1

Antal 0-16-årige børn, der året forinden boede sammen med far og mor og i 2014 havde oplevet familieskift. Opgjort efter alder og den nye familietype.

Selv om skilsmisser over tid er blevet et langt mere normalt fænomen, kan man altså konstatere en social ulighed i børn og unges familiemønstre. Kernefamilien er mest udbredt der, hvor der er flest socioøkonomiske ressourcer. Dette mønster ses også i andre lande. En amerikansk undersøgelse, som har belyst udviklingen i børns opvækstbetingelser gennem de seneste årtier, viser, at man i dag kan se en tydeligere økonomisk og social polarisering mellem børn fra familier med to veluddannede forældre med gode indtægter i den ene ende og børn fra eneforsørgerfamilier med få uddannelsesmæssige og økonomiske ressourcer i den anden ende (Putnam, 2015). Når man sammenligner nyere danske opgørelser om skilsmisseforældres uddannelsesressourcer med tilsvarende ældre undersøgelser, er der grund til at antage, at noget tilsvarende gør sig gældende her til lands (Koch-Nielsen, 1983).

3.2 RAMMERNE OM FORÆLDRESKABET: FORÆLDREMYNDIGHED, BOPÆL OG SAMVÆR

FORÆLDREMYNDIGHED

Der findes ingen nyere data fra de senere år, som kan belyse udviklingen i andelen af skilsmissebørn, der bliver omfattet af fælles hhv. eneforældremyndighed. I og med at fælles forældremyndighed er gjort til det normale udgangspunkt, når forældre går fra hinanden, kan man argumentere for, at denne indikator er mindre relevant i dag. Det ville imidlertid være interessant løbende at kunne følge forældremyndighedsfordelingen i de tilfælde, hvor forældre har været involveret i en familieretlig konflikt. I 2009 var 69 pct. af de børn, som var involveret i en forældreansvarssag ved byretten, omfattet af fælles forældremyndighed (Ottosen & Stage, 2011). Efter lovændringen i 2012, som lempede adgangen til ophævelse af den fælles forældremyndighed, må man tro, at andelen er lidt lavere, hvis man målte i dag.

SKILSMISSEBØRNS BOPÆL

Information om skilsmissebørns bopæl kan indhentes fra Danmarks Statistik, jf. figur 2, som viser udviklingen i, hvor 0-17-årige har deres bopælsadresse, hvis forældrene ikke lever sammen (eller børnene er flyttet hjemmefra). Figuren, som dækker perioden fra 2000 til 2015, viser en forbløffende stabilitet i skilsmissebørns familietyper: De allerfleste børn har bopælsadresse hos deres mor, selv om der kan ses en lille stigning i andelen af børn, der har fået fast bopæl hos deres far (og en evt. partner).

SAMVÆR

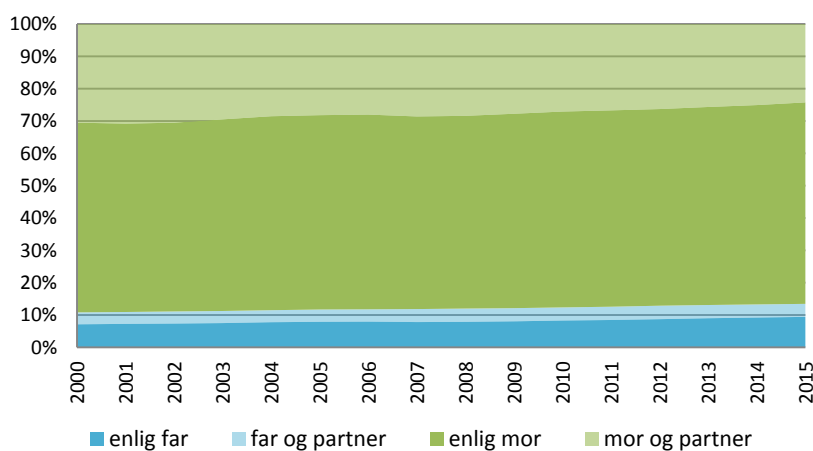
Nye data om udviklingen i skilsmissebørns samværsordninger kan hentes fra panelundersøgelsen Børn og Unge i Danmark, som ud fra en lang

række indikatorer belyser børnebefolkningens velfærd og trivsel (Ottosen m.fl., 2014). Børnebefolkningen er i undersøgelsen repræsenteret ved fem aldersgrupper: 3-, 7-, 11-, 15- og 19-årige. Data blev indsamlet i 2009 og 2013.

Blandt alle børn og unge, der ikke bor sammen med begge forældre, har 17 pct. ikke kontakt med en eller begge forældre. Dette tal dækker over store sociale forskelle, der er illustreret i figur 3. Blandt børn med dansk oprindelse, der ikke bor sammen med begge forældre, har 16 pct. mistet kontakten til deres forælder – blandt etniske minoritetsbørn er det 30 pct. Blandt børn, hvis mødre højst har en grundskoleuddannelse, har 28 pct. mistet kontakten – blandt børn, hvis mødre har en lang videregående uddannelse, er det 12 pct. Ligeledes ses, at arbejdsløshed og fattigdom er forbundet med tab af forældrerelationer.

FIGUR 2

0-17-årige, der bor i en husstand med den ene af forældrene og dennes evt. partner, 2000-2015. Procent.

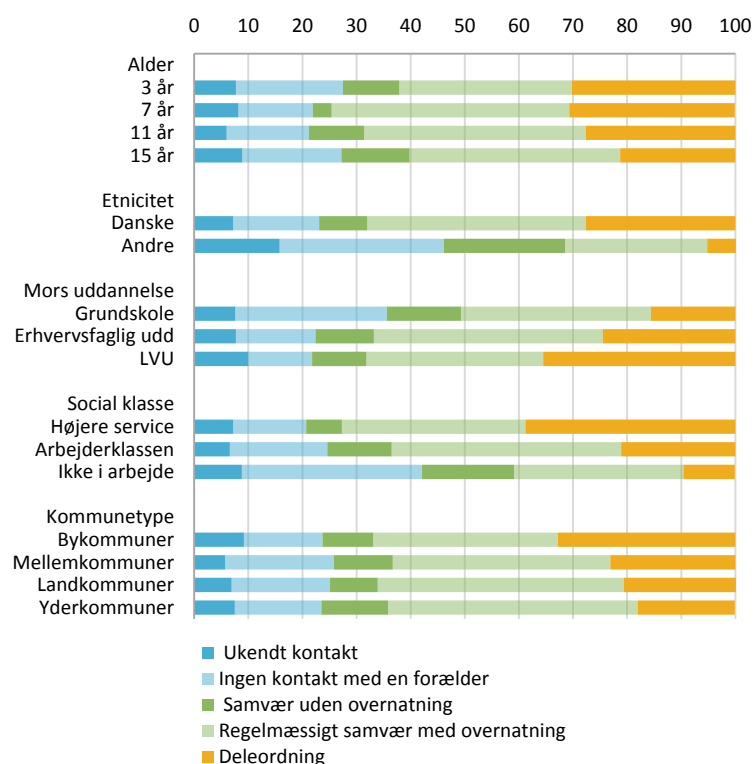
Gennem en længere årrække kan iagttages, at skilsmissebørn i tiltagende grad har fået mere omfattende samværsordninger (Ottosen, 2004b). Sammenholdes de allerseneste år, dvs. 2009 og 2013, ses en tydelig udvikling mod, at flere skilsmissebørn bor på skift hos deres forældre, jf. figur 4. Det mest almindelige er fortsat at bo det meste af tiden hos én forælder og overnatte regelmæssigt hos den anden (i alt 39 pct.), men i 2013 havde hele 30 pct. af de 3-årige og 21 pct. af de 15-årige en deleordning, hvor de på skift bor hos forældrene. I 2009 var der 9 pct. af de 3-årige og 16 pct. af de 15-årige, der havde denne samværsordning. Særligt

blandt de helt små børn har væksten altså været kraftig: På blot 4 år er andelen af 3-årige delebørn tredoblet. Som helhed er det i 2013 hvert fjerde skilsmissebarn, der lever i en deleordning. En survey fra Børns Vilkår og Egmontfondens (2015) om 0-17-årige skilsmissebørn viser, at 20 pct. af dem lever i en 7/7-ordning, mens yderligere 5 pct. har en 8/6-ordning.

Deleordninger er mest populære i familier med dansk oprindelse og i familier med gode uddannelsesmæssige og økonomiske ressourcer. Derudover har børn, som er bosat i storbyområder, hyppigere en deleordning end dem, der bor i land- og yderområder. Årsagen til disse forskelle kan handle om sociale eller kulturelle forskelle i familie- og kønsrollekulturen. Men muligheden for at etablere en deleordning kan også vanskeliggøres, hvis forældrene ikke begge har økonomisk mulighed for at have barnet boende hos sig, eller hvis de ikke har mulighed for at bosætte sig så tæt på hinanden, at barnet kan passe skole og fritidsaktiviteter med udgangspunkt i begge hjem. Som helhed ser deleordninger således særligt ud til at være et urbant middelklassefænomen.

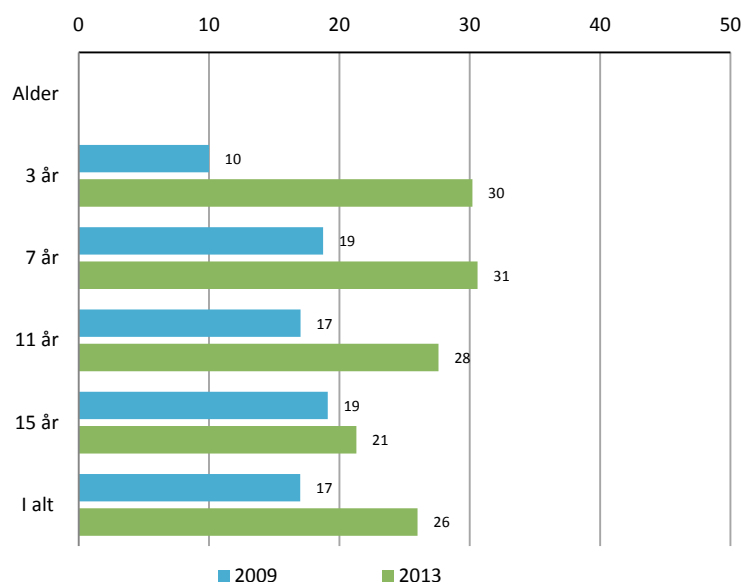
FIGUR 3

Skilsmissebørn (3-15 år) fordelt efter kontakt med samværsforælderen og udvalgte baggrundsfaktorer. 2013. Procent.

FIGUR 4

Udvikling i andele skilsmissebørn med deleordninger, 2009-2013. Procent.

3.3 DANSKE UNDERSØGELSER, SOM OVER TID HAR BELYST SKILSMISSEFORÆLDRES KONFLIKTER OG SAMARBEJDSRELATIONER

I det følgende redegøres for resultater fra forskellige danske spørgeskemaundersøgelser, som har søgt at kortlægge omfanget af forældrekonflikter og niveauet af deres samarbejdskapacitet om barnet. Hvor det er muligt, søger jeg at indkredse, om man kan iagttage forandringer over tid ved at sammenholde nyere undersøgelser med ældre. Jeg har til det formål udvalgt og trimmet data for at sikre den bedst mulige sammenlignelighed. Informationerne hidrører både fra skilsmisseforældre og fra børn, som har deltaget i SFI's forskellige skilsmisseundersøgelser og i undersøgelser, som Børns Vilkår og Børnerådet har gennemført.

FORÆLDRES RAPPORTERING OM KONFLIKTFOREKOMST OG INDHOLD (BØRNS VILKÅR, 2015)

Den første undersøgelse tilvejebringer et helt aktuelt billede af omfanget af skilsmisseforældre med konflikter, herunder hvad disse konflikter drejer sig om. Der er tale om en nyere tværsnitsbaseret spørgeskemaundersøgelse, som Epinion udførte for Børns Vilkår og Egmontfonden i 2015 (Børns Vilkår, 2015). Undersøgelsen er gennemført blandt 1.434 forældre, der er skilt eller ikke længere lever sammen, og som har børn i 0-17-

årsalderen. Omtrent lige mange fædre og mødre har deltaget i undersøgelsen, som spørger til forældreparrets yngste barn. Omkring 70 pct. har kun et fællesbarn, og på undersøgelsestidspunktet var tre fjerdedele af de adspurgte forældre gået fra hinanden for mindst 3 siden. Ud fra mit kendskab til de demografiske mønstre i familiebrud, skønner jeg, at mellem en tredjedel og halvdelen af disse forældre er gået fra hinanden, før forældreansvarsloven trådte i kraft.

Undersøgelsen beder forældrene vurdere, hvordan deres forældresamarbejde om barnet fungerer på undersøgelsestidspunktet i 2015, jf. tabel 1. Lidt over halvdelen svarer, at det ikke er konfliktfyldt, mens 46 pct. oplyser, at der i mindre, nogen eller høj grad opleves at være konflikter. Der er ingen væsentlige forskelle i mødrenes og fædrenes besvarelser om konfliktforekomst.

Ved fortolkning af tallene kan man drøfte, hvor det forekommer rimeligt at lægge snittet. Hæfter man sig ved, at kun godt halvdelen af forældrene slet ingen konflikter har, mens resten i større eller mindre grad oplever samarbejdet som konfliktfyldt, kan der være grund til at være alarmeret. Vurderer man i stedet, at det, at det hører til et normalt livsforhold, at forældre – hvad enten de lever sammen eller ej – til tider har mindre konflikter i samarbejdet om børnene, er der måske mindre grund til at være bekymret. Man må under alle omstændigheder holde sig for øje, at der også i intakte kernefamilier opstår kontroverser mellem forældre om opdragelsesstrategier, regler, grænser, belønning og straf, nærvær etc. Anlægger man en sådan mere konservativ vurdering, er det omkring hvert femte skilte forældrepar, der i nogen eller højere grad har samarbejdsconflikter.

TABEL 1

Hvordan vurderer du dit og din ekspartners samarbejde om at være forældre i dag? (Her tænkes på samarbejdet mellem dig og din seneste ekspartner, som du har børn med), 2015.

	Pct.	N=
Vores samarbejde er ikke konfliktfyldt	54	768
Vores samarbejde er konfliktfyldt i mindre grad	25	357
Vores samarbejde er konfliktfyldt i nogen grad	10	147
Vores samarbejde er konfliktfyldt i høj grad	11	161
Total	100	1.434

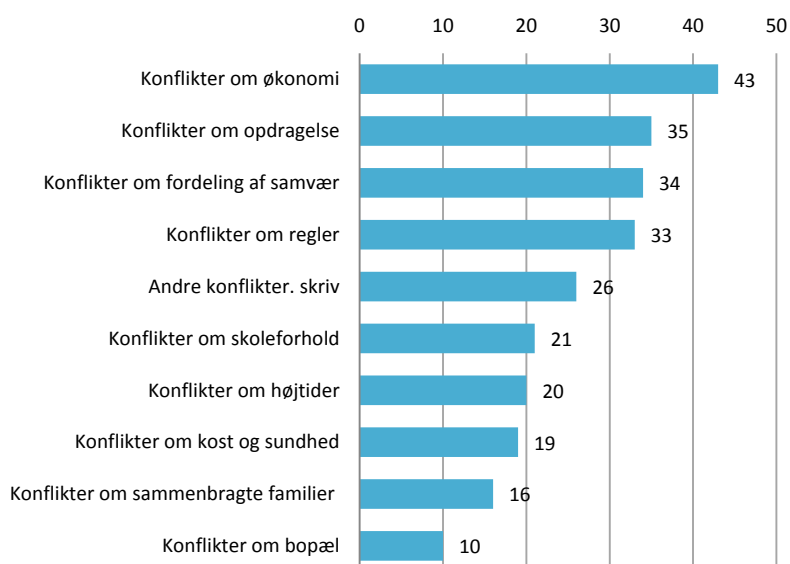
De forældre, som oplyste, at der i et eller andet omfang var konflikter, blev spurgt om, hvad disse drejer sig om, jf. figur 5. Respondenterne har i gennemsnit oplyst 2,6 konflikttyper. I langt de fleste tilfælde drejer konflikterne sig om økonomi (43 pct.), mens omkring hver tredje har svaret, at vanskelighederne enten har drejet sig om barnets opdragelse, om fordelingen af samvær eller om, hvilke regler der skal gælde, formodentlig

for barnet. Kun en mindre del af konflikterne handler om vanskeligheder omkring nye partnere og sammenbragte familiedannelser (16 pct.), og om hvor barnet har bopæl (10 pct.). Der er ikke væsentlige forskelligheder i fædres og mødres besvarelser.

En ganske stor del af forældrene (26 pct. svarende til 173 personer) har oplyst, at konflikterne i forældresamarbejdet drejer sig om helt andre ting og får i undersøgelsen mulighed for at beskrive, hvad disse konflikter handler om. Disse besvarelser er interessante, fordi de giver et indblik i, hvordan forældre selv formulerer deres samarbejdsvanskeligheder.

FIGUR 5

Konflikttyper blandt skilsmisseforældre, sorteret efter konfliktindhold. Procent.

Kilde: Børns Vilkår, 2015

Jeg har kategoriseret besvarelserne efter konfliktindhold. Den hyppigst forekommende kategori (28 besvarelser) drejer sig i stort og småt om konflikter vedrørende barnets ve og vel, fx:

- Om man må være voldelig overfor sit barn. Om børnene skal indtages i økonomiske sager. Om det er det raske barn, der skal sørge for det handicappede barn osv.
- Omfang af mit engagement i skole og fritid
- Personlig hygiejne. Bad, tandbørstning osv.
- Tid foran TV & computer, så der ikke er meget tid til andre aktiviteter som spejder, fællesskab, opgaver osv.
- Tøj m.m.

En anden større gruppering af svar handler om manglende udøvelse af samværsretten (25 besvarelser). Nogle eksempler på besvarelser er:

- Den ene forælder har valgt samvær fra
- Der er ingen kontakt overhovedet, det har været sådan i 14 år. Min ekspartner har valgt ikke at være en del af min datters liv
- Der er ingen kontakt med den anden forælder, efter eget valg
- Faderen gider ikke barnet
- Faderens manglende interesse i at se børnene. Det gav tidligere barnet/børnene frustration.

Den tredje største kategori, som dog kun omfatter 17 besvarelser, handler om forældrenes kommunikationsproblemer. Her følger nogle typiske beskrivelser:

- Al kommunikation foregår via sms og er meget sparsom
- Faderen er uden for pædagogisk rækkevidde ... :) Vil ikke tale direkte til mig. Kun gennem advokat. Ved ikke hvorfor! Nok noget med at gøre, at hans nye kone ikke ønsker, vi taler sammen :)
- Kan ikke kommunikere, dermed meget mangelfuldt samarbejde
- Kan ikke tale sammen.

Blandt sjældnere nævnte problemtyper nævnes, at konflikterne handler om partners brud (14); at der er sociale belastninger i form af misbrug, psykisk sygdom eller vold (13); samt at der slet ikke er noget forældre-samarbejde, fordi kontakten i mellem forældrene helt er ophørt (12). Jeg vil i denne sammenhæng også bemærke, at meget få af de åbne besvarelser (under 10 af de 173 besvarelser) antyder eller refererer direkte til, at konflikterne handler om samarbejdschikane.

SKILSMISSEFORÆLDRES SAMARBEJDS PRAKSIS OG SAMARBEJDSKLIMA

Udviklingen i, hvordan skilsmisseforældre samarbejder gennem børns opvækstforløb, er belyst i SFI's Børneforløbsundersøgelse, der har fulgt 6.000 børn fra årgang 1995 siden fødslen. *Samarbejdspraksis* belyses ved at spørge til, om forældrene taler sammen om en række emner, der berører barnets hverdagsliv og opdragelse.

I 2007, hvor børnene var 11 år gamle, havde 41 pct. af de skilte forældre et udstrakt forældresamarbejde iflg. bopælsforældrenes oplysninger. 23 pct. havde et moderat samarbejde, mens samarbejdet var begrænset blandt 16 pct. af forældrene. 21 pct. havde slet ingen kontakt med den anden forælder. Undersøgelsen viser, at forældresamarbejdet er mere omfattende, når børnene er yngre (her 7 år), end når de bliver ældre (11 og 15 år). Fra 11- til 15-års-alderen er der kun mindre forskudninger,

selv om andelen af forældre med et begrænset og ophørt forældresamarbejde vokser en anelse. At forældresamarbejdet begrænses lidt, kan bero på, at de større børn opleves som mere selvkørende. (Ottosen & Stage, 2012).

Der har ikke siden Børneforløbsundersøgelsen været iværksat forskning, som på samme måde belyser forholdene for nyere generationer af skilsmissebørn. Man kan derfor ikke sige noget om, hvordan forældresamarbejdet fungerer for den generation af børn, som er vokset op med forældreansvarsloven.

Går man derimod tilbage i tiden, findes der sammenlignelige data i en undersøgelse, som i 1994 blev gennemført blandt 11-årige børn i sammenbragte familier³ (Ottosen, 1997). I den oplyste 22 pct. af bopælsforældrene, at der var et udstrakt forældresamarbejde, 28 pct. havde et moderat samarbejde, i 24 pct. af tilfældene var det begrænset, mens 26 pct. slet ikke samarbejdede mere.

Mens graden af samarbejdets udstrækning belyser forældrepraksis, søger informationer om *samarbejds klimaet* at indfange en anden dimension: atmosfæren, dvs. det dynamiske samhandlingsmønster mellem skilsmisseforældrene. Spørgemåden er inspireret af forældretypologi, som blev udviklet i udenlandsk skilsmissecforskning i 1980'erne (Ahrns & Rodgers 1987; Moxnes, 1990). Det skal bemærkes, at der er en stærk sammenhæng mellem samarbejdets udstrækning og det klima, det foregår i (Ottosen & Stage, 2012).

Også her er det muligt at sammenstille data fra Børneforløbsundersøgelsen i 2007 med den ældre undersøgelse, som blev gennemført i 1994:

I 2007 beskriver lidt over halvdelen af bopælsforældrene (60 pct.) forældresamarbejds klimaet som rimeligt og fordrageligt, 19 pct. karakteriserer det som neutralt eller forretningsmæssigt, 4 pct. oplyser, at det er præget af skænderi eller konflikt, mens 12 pct. svarer, at der slet ingen kontakt er mellem forældrene. 4 pct. har angivet, at ingen beskrivelse passer eller har svaret 'ved ikke'.

Til sammenligning havde 38 pct. af forældrene et positivt/venskabeligt samarbejde i 1994; 24 pct. mente, at det var neutralt/forretningsmæssigt; 14 pct. beskrev det som konfliktfyldt, mens 24 pct. af forældreparrene ingen kontakt havde. 1 pct. fandt, at ingen af beskrivelserne passede.

Sammenstiller man således de 11-årige skilsmissebørn fra de to undersøgelser ses, at der i perioden fra 1994 til 2007 er sket en betydelig udvikling i skilsmisseforældres samarbejdskapacitet, idet næsten dobbelt så mange har et udstrakt samarbejde om børnene i 2007, mens andelen med ophørt og særligt et begrænset samarbejde omvendt er reduceret. På

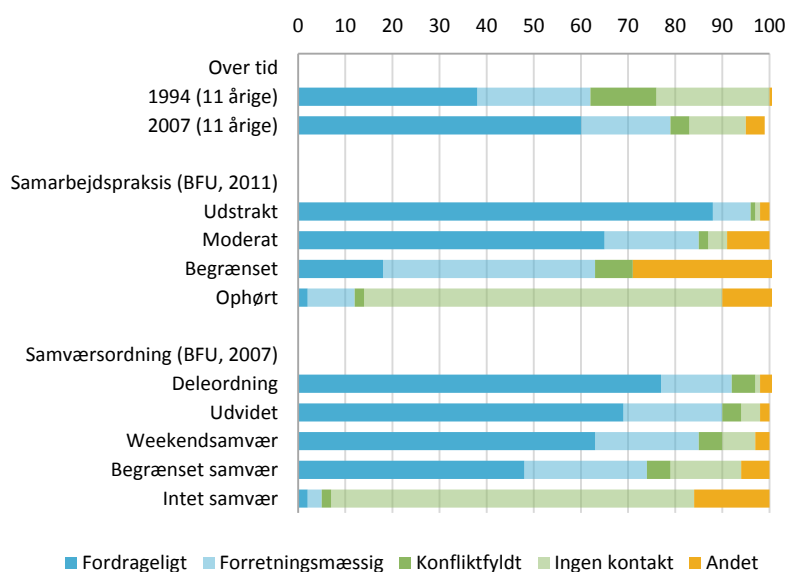
3. Data fra BFU (2007) viser, at det ikke påvirker udstrækningen af forældresamarbejdet, om skilsmissebarnet bor i en eneforsørger- eller i en sammenbragt familie.

tilsvarende vis kan man iagttagge en mærkbar forbedring i forældresamarbejdsklimaet, jf. figur 6. Fundene lægger dermed op til en konklusion om, at skilsmisseforældre i almindelighed har taget samarbejdsnormen til sig, allerede før forældreansvarsloven blev indført.

Børneforløbsundersøgelsen viser, at samarbejdskapaciteten er størst blandt de skilsmisseforældre, som har de mest omfattende samværsordninger om børnene, dvs. udvidet samvær eller deleordninger, mens den er mindst blandt dem, der praktiserer begrænset samarbejde (og selvsagt også der, hvor der slet ingen samværsordning er). I takt med at deleordninger bliver mere populære, vil man formodentligt se flere delebørn, som er omfattet af et mere haltende forældresamarbejde. Det viser både et nyt norsk studie, som har fulgt udviklingen gennem en år-række (Kitterød m.fl., 2016) samt undersøgelser fra andre lande, hvor *'shared parenting'* i mindre grad er en tilvalgsordning (Fehlberg m.fl., 2011; Vanassche, 2013).

FIGUR 6

Skilsmisseforældres samarbejdsklima (iflg. bopælsforælderen) opgjort efter tid, samværsordning og samarbejdspraksis. Procent.

Hertil skal tilføjes, at forældre, der på et eller andet tidspunkt har været involveret i en retlig tvist om børnene, samarbejder signifikant dårligere end skilsmisseforældre i almindelighed. Det viser både ældre og yngre undersøgelser (Koch Nielsen, 1983; Ottosen & Stage, 2011). Undersøgelsen, der evaluerede forældreansvarsloven, fandt ingen væsentlige for-

skelle i samarbejdskapaciteten blandt forældre, der havde haft en tvist ved byretterne, før hhv. efter at forældreansvarsloven trådte i kraft i 2007.

BØRNS OPLEVELSE AF FORÆLDRES KONFLIKTER

Flere spørgeskemaundersøgelser har spurgt skilsmissebørn, hvordan de oplever deres forældres samarbejde. Det drejer sig om SFI's Børneforløbsundersøgelse, som i 2007 spurgte de dengang 11-årige børn; det drejer sig om Børnerådet, som i 2010 gennemførte en undersøgelse blandt et panel af 5. klasser, hvor de fleste også er 11 år; og endelig drejer det sig om Børns Vilkår, som i 2015 har gennemført en undersøgelse blandt lidt ældre børn mellem 15 og 18 år. De tre undersøgelser er således gennemført på forskellige tidspunkter, men alle efter at Forældreansvarsloven blev indført.

For alle tre undersøgelser gælder, at det er de samme dimensioner, der spørges ind til: Om forældre kan tale sammen på venskabelig vis, eller om forholdet er præget af bagtalelser og skænderier, eller om der ingen kommunikation er. Måden at spørge på varierer dog lidt.

Resultaterne peger overordnet i samme retning og er i øvrigt i god tråd med de fund om forældresamarbejdet, som findes fra de voksne selv: I den ene, positive ende af skalaen finder man omkring halvdelen af børnene: De oplever, at forældrene er gode venner og kommunikerer godt. I den anden ende findes ca. 9-20 pct., der må lide under forældrenes bagtalelser, uvenskab, skænderier og evt. manglende kommunikation. Imellem disse yderpunkter er en midtergruppering på omkring en tredjedel, hvor man bibringes indtrykket af, at forældrerelationen er tålelig, selv om den ikke er helt i top (jf. bilagsfigur 1).⁴

Det bemærkes, at teenagerne i 2015-undersøgelsen fra Børns Vilkår gennemgående er mere kritiske i vurderingen af deres forældres indbyrdes relation end de yngre børn i de to andre tidligere gennemførte undersøgelser. Navnlig er det påfaldende, at en fjerdedel oplyser, at forældrene slet ikke taler sammen. Forskellene kan ikke nødvendigvis tolkes som et udsagn om, at danske skilsmisseforældres samarbejde er blevet mærkbart forringet gennem de allerseneste år. Det er mere plausibelt, at det beror på den kritiske bevidsthed, der opstår med stigende alder. Når en relativt stor del af de ældre teenagere rapporterer, at forældrekommunikationen er ophørt, kan det som ovenfor nævnt også hænge sammen med, at de store børn opleves som selvkørende, eller at der slet ikke længere er en samværsordning mellem den unge og samværsforælderen.

4. I Børneforløbsundersøgelsen har en mindre andel svaret 'ved ikke', hvilket kan dække over, at forældrene slet ikke kommunikerer.

3.4 FORÆLDRE MED KONTAKT TIL DE FAMILIERETLIGE MYNDIGHEDER

BOPÆLS- OG FORÆLDREMYNDIGHEDSTVISTER

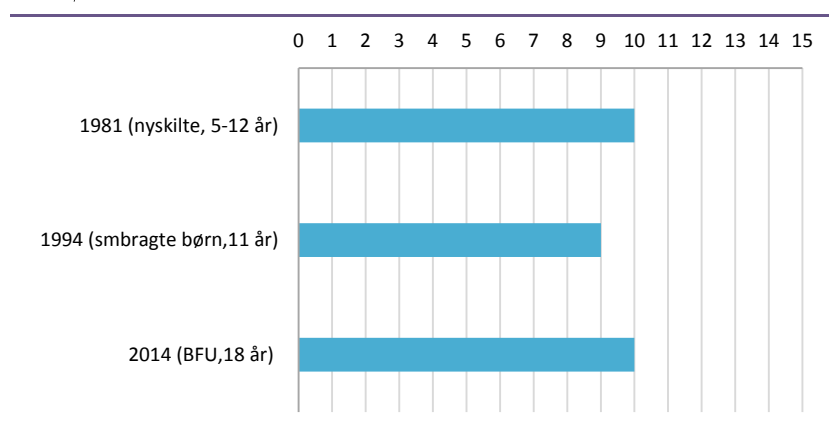
Der findes ingen nyere befolkningsbaserede undersøgelser og tal om skilsmisseforældres evt. *tvister om barnets bopæl*. En undtagelse er som nævnt ovenfor undersøgelsen fra Børns Vilkår (2015), hvor 10 pct. af de adspurgte forældre oplyste, at dette var et konflikttema i deres samarbejde. Dette er imidlertid ikke nødvendigvis ensbetydende med, at der også er blevet rejst en bopælssag ved de familieretlige myndigheder.

Der findes heller ingen helt nye undersøgelser om *forældremyndighedstvister*, som kun omhandler tiden efter 2007. I SFI's Børneforløbsundersøgelse har man i gentagne dataindsamlinger spurgt bopælsforældrene til skilsmissebørn (født i 1995), om der i forbindelse med samlivsbruddet var en forældremyndighedssag, som blev afgjort ved dom. Ved den sidste dataindsamling i 2014, hvor forældrene til de nu 18-årige unge kunne skue tilbage på hele barndomsperioden, svarede 10 pct., at det var tilfældet. Dette niveau svarer til, hvad jeg fandt i en undersøgelse om børn, der blev født i midten af 1980'erne. 9 pct. af deres forældre oplyste (i 1994), at forældremyndigheden over barnet var blevet afgjort ved domstolen (Ottosen, 1997).

I Kochs skilsmisseundersøgelse fra 1981 om ægtepar med børn, der fornylig var blevet skilt, oplyste 17 pct., at de havde været i retten i forbindelse med separation og skilsmisse. Heraf omhandlede 60 pct. forældremyndighedsspørgsmålet (Koch Nielsen, 1983), hvilket som helhed svarer til, at hvert tiende par havde haft en tvist herom.

FIGUR 7

Andel skilsmissebørn, der har været involveret i en forældremyndighedstvist ved retten, over tid 1981-2014. Procent.

Alt i alt peger disse fund på, at der over en længere årrække har været stabilitet på dette område. Efter forældreansvarslovens implementering er det dog plausibelt at antage, at omfanget af forældremyndighedstvister vil dale til fordel for retlige konflikter om barnets bopæl.

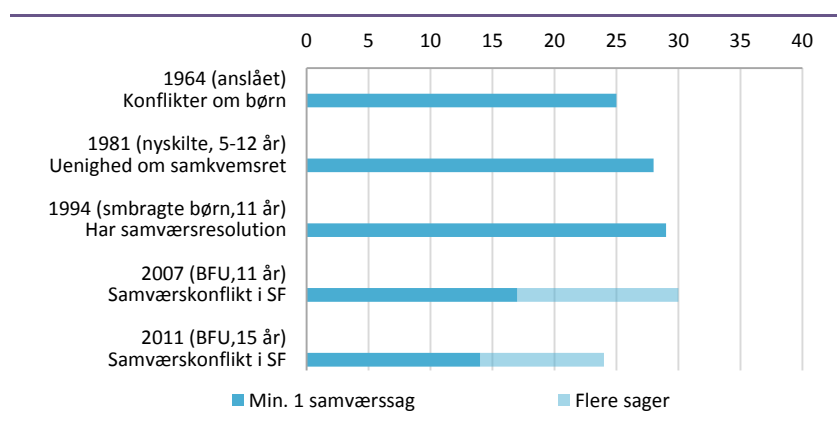
SAMVÆRSKONFLIKTER

I undersøgelsen fra Børns Vilkår fra 2015 oplyser hver tredje forælder, at der er konflikter om fordelingen af samværet, uden at man dog ved, om de har henvendt sig til Statsforvaltningen med dette problem.

Der er også gentagne gange spurgt til forekomst af samværskonflikter i Børneforløbsundersøgelsen med årgang 1995. I 2007, da børnene var 11 år gamle, svarede lidt over halvdelen af bopælsforældrene (56 pct.), at der aldrig havde været problemer omkring samværet, og 11 pct., at der havde været problemer, men at Statsforvaltningen ikke blev inddraget. 30 pct. oplyste, at Statsforvaltningen havde været inddraget én eller flere gange. Heraf var knap halvdelen (13 pct.) såkaldte gengangersager, som ofte har en væsentlig problemtyngde. Knap en tredjedel af de mellemstore børn har således været involveret i en samværskonflikt, hvor Statsforvaltningen har været inddraget. Da vi igen spurgte til dette tema i 2011 (hvor børnene var 15 år), var andelen, der svarede, at de havde involveret Statsforvaltningen i deres samværskonflikter, lidt lavere: 24 pct., hvoraf 10 pct. var gengangere. (Ottosen & Stage, 2012) Vi kan ikke forklare, hvorfor der i samme undersøgelsesgruppe er et fald over tid. Men data giver grundlag for at konkludere, at det for denne årgang var 25-30 pct. af skilsmissebørnene, der blev involveret i en samværssag, og at omkring halvdelen af disse (10-13 pct.) var berørt af de tungere sager.

FIGUR 8

Andel skilsmissebørn, der har været involveret i familieretlig sag om samvær, over tid 1964-2011. Procent.

Der findes ingen helt parallelle historiske data om samværskonflikter. Det ovenfor nævnte datasæt fra 1994 med børn født i midt-80'erne rummede dog indirekte information om skilsmisseforældres møde med de familieretlige myndigheder, idet 26 pct. af forældrene oplyste, at deres barns samvær var reguleret af en samværsresolution. Yderligere 3 pct. havde en resolution, men fulgte den ikke (Ottosen, 1997). En resolution om samvær behøver imidlertid ikke i alle tilfælde at være ensbetydende med, at forældrene har en (alvorlig) konflikt.

I Koch-Nielsens data fra 1981 oplyste 70-75 pct. af fraskilte forældre, at der var enighed om samkvemsretten i forbindelse med skilsmis- sen, men temaet uddybes ikke yderligere (Koch-Nielsen, 1983).

Carl Moltke, som var præsident i Københavns Overpræsidium, vurderede i 1964, at ca. 25 pct. af børnene i skilsmisssagerne var omfat- tet af forældrenes konflikter om dem (Friis, 1964: s. 173), men han understreger, at i de fleste tilfælde blev børnene kun berørt forbigående, mens antallet af børn, der gennem længere tid blev berørt af skarpe kon- flikter, var væsentligt lavere.

Når man konsulterer de ældre undersøgelser fra 1980'erne og tidligere, bibringes man det indtryk, at samværsproblemer var et min- dre 'varmt emne', end det er i dag. Det virker ikke som om, at det var normal praksis at opsøge statsamtet omkring samværsproblemer ud over i forbindelse med selve skilsmisseprocessen. I hvert fald har forskerne ikke spurgt til det. Ikke desto mindre efterlader de her refererede under- søgelser det samlede indtryk, at andelen af skilsmissebørn, der omfattes af konflikter eller tvister om samvær, har været forholdsvist stabilt over en længere årrække, idet 25-30 pct. af dem får disse erfaringer (jf. figur 8).

GENGANGERE: SAMMENFALD MELLEML FORÆLDREMYNDIGHEDS- OG BOPÆLSTVISTER OG SAMVÆRSKONFLIKTER

Undersøgelsen 'Dom til fælles forældremyndighed' fra 2011 (Ottosen & Stage, 2011) viste, at omkring en tredjedel (37 pct.) af de forældre, der havde en forældreansvarssag ved retten i 2009, var gengangere, dvs. tidli- gere havde haft en eller flere retssager om forældremyndighed og/eller barnets bopæl. Andelen af gengangere var stigende med børnenes alder, eller hvis det var lang tid siden, at forældrene var gået fra hinanden.

Et flertal af forældrene oplyste, at de havde haft kontakt med andre dele af det familieretlige system. Alt i alt havde 71 pct. af forældre- ne tidligere inddraget Statsforvaltningen i forbindelse med problemer omkring barnets samvær: 19 pct. havde haft en enkelt samværskonflikt, mens 52 pct. havde haft flere sager og således også kunne karakteriseres som gengangere i Statsforvaltningen.

Desuden oplyste 26 pct. af forældrene, at fogedretten havde væ- ret inddraget i forbindelse med en samværskonflikt, blandt dem havde halvdelen flere erfaringer hermed.

Alt i alt bidrager disse informationer til at illustrere, at sagerne ved byretterne ikke opstår ud af det blå. Når man sammenstykker de ovenfor nævnte besvarelser, var det et stort flertal – i alt 78 pct. af forældrene – der oplyste, at der forud for den aktuelle retssag havde været en eller flere konflikter, som havde involveret mindst en af de familieretlige myndigheder.

Der er grund til at tro, at det er blandt disse gengangersager, at vi finder de komplekse, højkonfliktende skilsmisseforældrepar. Som nævnt peger Børneforløbsundersøgelsen på, at det er 10-13 pct. af skilsmissebørnene, der er involveret i gengangersager om samvær. Denne andel er på niveau med, hvad en dansk betænkning fra 1964 indkredsede som komplekse samværsager: Blandt ca. 300 årlige samkvemsretssager i Københavns Overpræsidium var ca. 30 årligt af en sådan art, at der måtte indhentes erklæringer fra overpræsidiets faste børnepsykiatriske konsulent⁵: (Betænkning 369, 1964: s. 128). Dette niveau, som også er observeret i undersøgelser fra Norge (Rød m.fl., 2008; Ådnes, 2011) og USA (fx Andersson, 2010), kan tyde på, at højkonfliktfænomenet er en relativ stabil størrelse over tid og rum. Som Anderson (2010: s. 10) skriver om disse forældrepar:

High conflict couples tend to triangulate family courts, attorneys, police, and other professionals as well. According to Neff and Cooper (2004) family courts and related professionals are spending 90% of their time on the 10% of the population deemed high conflict. These parents use the courts as a way to control, punish, and publicly condemn their ex-spouse for his or her wrongdoings and drag out the legal process to inhibit closure and allow the other parent to move on from the marriage

3.5 KENDETEGN VED FORÆLDRE, DER OMFATTES AF FAMILIERETLIGE KONFLIKTER

I forbindelse med evalueringen af forældreansvarsloven i 2011 blev det belyst, om personkredsen med en forældreansvarssag ved byretten havde en *social/socioøkonomisk* profil, der adskilte sig fra forældre i almindelighed (Ottosen & Stage, 2011: s. 90 ff.). Undersøgelsen fandt ikke, at der var store forskelle, når det drejede sig om forældrenes uddannelsesniveau,

5. "Antallet af skilsmisser, hvor der er børn under 18 år, er stort, jfr. tabel 5 pag. 64. I ca. 60 pct. af skilsmissetilfældene er der børn under 18 år. Antallet af sager, hvor forældrene går til myndighederne for at få strid om samkvemsret afgjort, er imidlertid ikke ret stort. Af dem igen bliver der ro om de fleste, så snart overrigheds afgørelse foreligger. Kun et fåtal bliver indanket for justitsministeriet. For Københavns Overpræsidiiums vedkommende er antallet af samkvemsretssager således kun ca. 300 årlig, hvoraf ca. 30 årlig har været af en sådan art, at der er indhentet erklæringer fra overpræsidiets faste børnepsykiatriske konsulent. Antallet af de for justitsministeriet indankede samkvemsretssager udgjorde for hele landet hhv. 105, 110 og 129 i årene 1961, 1962 og 1963".

men for både fædre og mødre, som har været involveret i en retssag, gjaldt, at de noget hyppigere end i befolkningen som helhed stod uden for arbejdsmarkedet. Desuden havde forældrene næsten tre gange så hyppigt som normalbefolkningen været i kontakt med de kommunale myndigheder om barnet. Henvendelsesårsagerne afspejlede, at der optræder sociale belastninger med en noget større hyppighed blandt de børnefamilier, som har haft retssager. Undersøgelsen belyste også, om forældre, der var involveret i en retssag, havde haft andre *skilsmissemotiver* end skilsmisseforældre i almindelighed, og fandt, at der ofte lå en helt anden problemtynge til grund for samlivsbruddene i byretssagerne: Der rapporteredes således ca. fire gange så hyppigt om forekomst af psykisk eller fysisk vold, misbrugsproblemer og psykisk sygdom og noget hyppigere om uenigheder om børneopdragelse, arbejdsdelingen i hjemmet og prioritering mellem arbejds- og familieliv (Ottosen & Stage, 2011).

Disse fund stemmer godt overens med tidligere danske undersøgelser, der har beskæftiget sig med personkredsen, der har samværskonflikter, og som herunder henvender sig til myndighederne for at få dem afgjort (Ottosen, 2004a; 2004b; 2000; 1999). Også her var tendensen, og tydeligst i de komplekse gengangersager, at der hyppigere var tegn på social udsathed, ligesom forekomst af samværskonflikter kunne kobles sammen med visse årsager til forældrenes samlivsbrud. Disse forældre havde betydeligt hyppigere end andre opløst parforholdet, fordi der havde været alkoholproblemer, misbrugsproblemer, eller psykisk henholdsvis fysisk vold. Endvidere angav flere, at forholdet var blevet opløst pga. uenigheder om børneopdragelsen (Ottosen, 2004b).

Disse fund indikerer, at kendetegnene ved personkredsen for familieretlige konflikter ikke har ændret sig væsentligt, før og efter at forældreansvarsloven blev gennemført i 2007. Det skal tilføjes, at andre skandinaviske studier om familier, der er involveret i familieretlige tvister, tilsvarende har fundet, at personkredsen afviger fra den gennemsnitlige befolkning (Koch, 2000; Rejmer, 2003; Skjørten, 2005; Ådnanes m.fl., 2011; Wiik m.fl., 2015).

3.6 PERSPEKTIVERING TIL NORSKE FORHOLD

I det følgende foretages en kort perspektivering til Norge, et af de lande, som vi plejer at sammenligne os med, for at belyse, om danske og norske skilsmissebørns situation adskiller sig væsentligt fra hinanden på udvalgte indikatorer, der har relevans for analysens problemstilling.

Selv om det danske skilsmissetal i disse år er for opadgående, mens det norske tilsvarende er faldende⁶, er udviklingen i skilsmisser ikke

6. <https://www.ssb.no/befolkning/statistikker/ekteskap/aar-detaljerte-tal/2015-08-20>

nødvendigvis den bedste målestok i en sammenhæng, der handler om børn med brudte familier. Det er bedre at tage afsæt i folketællinger over, hvordan børn fordeler sig i forskellige familietyper.

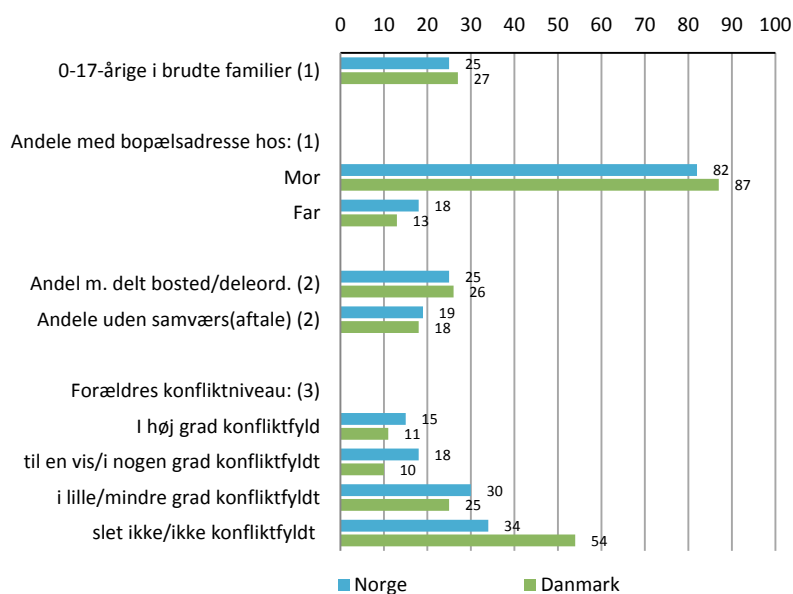
Antallet af norske børn, der ikke lever i kernefamilier, er mindre end i Danmark (ca. 41.000 færre børn), fordi indbyggertallet er lavere, mens *andelen* af børn, der lever i kernefamilier hhv. andre familietyper, omtrent er den samme. Ifølge den norske statistikbank, SSB, var det i 2014 75 pct. af de 0-17-årige, der levede sammen med deres gifte eller samboende forældre, mens de resterende 25 pct. boede sammen med den ene forælder og evt. dennes nye partner. Denne andel er omtrent på niveau med danske børn (27 pct.) Ser vi på, hvem af forældrene, som børnene bor fast hos, er andelen af børn med bopælsadresse hos faderen lidt højere i Norge (18 pct.) end i Danmark (13 pct.).

Der findes ingen brugbare informationer om forældremyndighedsfordeling og heller ikke helt sammenlignelige data, der fuldt ud beskriver alle typer samværsordninger, som børn kan have, men sætter vi fokus på andelen af skilsmissebørn, der er omfattet af en deleordning (hhv. delt bosted), er niveauet det samme i begge lande. Det samme gælder andelen af børn, der ikke er omfattet af nogen samværsaftale. Ud fra disse indikatorer tyder det på, at rammerne om forældreskabet er organiseret på omtrent samme vis begge steder.

Ligesom i Danmark interesserer norske myndigheder og forskere sig også for, hvordan skilsmisseforældre samarbejder om barnet. Forskelle i spørgemåder og svarkategorier vanskeliggør desværre direkte sammenligninger om, hvor udstrakt samarbejdet er. På samme måde er det heller ikke muligt at sammenstille skilsmisseforældres erfaringer med kontakt til de familieretlige myndigheder, fordi systemerne er skruet forskelligt sammen i de to lande, jf. dog nedenfor.

FIGUR 9

Sammenligning af danske og norske skilsmissebørn på centrale indikatorer. Procent.

En ny norsk undersøgelse (Wiik m.fl., 2015) rummer dog informationer om omfanget af forældrekonflikter, der stort set er helt sammenlignelige med opgørelser fra Danmark (Børns Vilkår, 2015) jf. figur 9⁷. Disse tal peger på, at danske skilsmisseforældre betydeligt hyppigere oplever deres forældresamarbejde som konfliktfrit, mens norske forældre omvendt oftere rapporterer, at relationen til den anden forælder til en vis grad eller i høj grad er konfliktfyldt.

Det skal bemærkes, at Wiiks undersøgelsesfund fra Norge er i godt samsvar med en anden tidligere norsk undersøgelse, der tilsvarende fandt, at over halvdelen af skilte forældre med mindre børn har oplevet væsentlige konflikter med den anden forælder om børnene (Rød m.fl., 2008). De norske fund er bemærkelsesværdige al den stund, at norsk familierpolitik har indrettet en obligatorisk mæglingsordning i forhold til skilsmisseforældre som et universelt tilbud med det formål at holde forældrekonflikterne på et lavt niveau. Man ville derfor forvente, at omfanget af forældrekonflikter ville være lavere end i Danmark, hvor velfærdsstatens indsats over for skilsmissemfamilier er baseret på et behovsprincip.

7. Datakilder til figur 9:

(1) Statistikbanken, SSB, 2014 hhv. DST, 2014

(2) Norge; 2012-data (Wiik, 2015); DK 2013-data (Ottosen m.fl., 2014)

(3) Norge; 2012-data (Wiik, 2015); DK 2015-data (Børns Vilkår, 2015)

3.7 OPSUMMERING

Gennemgangen har tilvejebragt en grundlæggende tilstandsbeskrivelse af danske skilsmissebørns situation og set på udviklingstendenser gennem en længere årrække. Det skorter på undersøgelser, der gør det muligt at sammenstille generationerne af skilsmissebørn, forud for og efter at forældreansvarsloven trådte i kraft.

Set over en længere årrække peger undersøgelser og datakilder på, at de fleste børn fortsat kommer til at bo hos deres mor efter skilsmissen, men at en stigende andel bliver omfattet af de udvidede samværsordninger. Navnlig inden for de seneste år har der været en kraftig vækst i andelen, der bliver omfattet af en deleordning. Undersøgelserne efterlader også indtryk af, at danske skilsmisseforældres samarbejdskapacitet gennemgående er blevet bedre. At dømme ud fra skilsmisseforældres og -børns besvarelser er det i dag omkring hvert femte forældrepar, der oplever at have nogle eller større indbyrdes konflikter. Disse handler ofte om økonomiske spørgsmål.

Med hensyn til børns involvering i egentlige familieretlige konflikter efterlader undersøgelserne et indtryk af høj grad af stabilitet, når vi over en længere årrække ser på andelen af børn, der bliver involveret i tvister ved domstolene (ca. 10 pct.) eller i sager/konflikter om samvær ved statsforvaltningen (25-30 pct.). Også omfanget af børn, der omfattes af genganger- eller højkonfliktsager, forekommer at være nogenlunde konstant (10-13 pct.). Men igen skal det understreges, at vi mangler friske data om den generation af skilsmissebørn, der er vokset op sammen med forældreansvarsloven.

Ud fra de data, som vi har om norske skilsmisseforældre, er der ikke grundlag for at tro, at norske forældrepar skulle have færre konflikter om børnene end danske; faktisk tyder billedet snarere på det modsatte.

SYSTEMPERSPEKTIV: ER DER BLEVET FLERE FAMILIERETLIGE KONFLIKTER?

4.1 INDLEDNING

Mens det foregående har opsummeret, hvad vi ved om skilsmisseforældres konflikter, set fra et befolkningsperspektiv, drejes fokuset i det følgende til systemperspektivet ved at kortlægge udviklingen i familieretlige konflikter på grundlag af sagsbyrden hos de familieretlige myndigheder: Statsforvaltningen, byretten og fogedretten.

Datagrundlaget er ressourcestatistik, som er indhentet fra Statsforvaltningen, Domstolsstyrelsen og Ankestyrelsen. Det belyser udviklingen i antallet af sagsforløb gennem den seneste årrække.

For data, som belyser udviklingen i familieretlige sager ved Statsforvaltningen, er fremgangsmåden og systematikken i det væsentlige identisk med den, som blev anvendt, da forældreansvarsloven blev evalueret i 2011 (Familiestyrelsen, 2011). Dengang blev udviklingen fra 2007/08-2010 kortlagt. Statistikken, som fremlægges i denne gennemgang, kan derfor betragtes som en opdatering og videreførelse af den tidligere indsats, idet den belyser udviklingen fra 2011-2015. Gennemgangen her dækker dog ikke alle sagstyper, men fokuserer fortrinsvis på de større områder, som kan indikere, om forældre har en væsentlig konflikt om børnene.

Indenrigs- og Sundhedsministeriet udførte kortlægningen af sagsforløbene for 2007-2010. I denne periode (2010) blev der gennemført en kodesanering (med virkning fra 1.1 2010), som indebar, at antallet af koder til registrering af aktiviteter på det familieretlige område blev reduceret væsentligt, således at Statsforvaltningernes registreringer herefter kunne betragtes som en mere ren ressourcestatistik, der afspejlede

antallet af afgørelser/afsluttede sagsforløb. Data for 2007-2010 blev korrigeret for denne kodesanering.

Ved den organisatoriske ændring af Statsforvaltningen i 2013 blev sagsregistreringerne samlet i ét og samme system. Det er mit indtryk, at denne ændring har medført et databrud for enkelte områder/afgørelseskoder (jf. nedenfor), men i det store og hele er der god konsistens mellem perioderne 2007-10 og 2011-15.

Når man bedømmer sagsmængden i Statsforvaltningen, er det vigtigt at være opmærksom på, at der i den enkelte sag kan optræde flere afgørelseskoder. Hvis et forældrepar fx henvender til Statsforvaltningen og både er uenige om forældremyndigheden og samværet, og sagen i øvrigt er så uigennemskuelig, at Statsforvaltningen iværksætter en børnesagkyndig undersøgelse, kan denne sag teknisk set blive registreret under flere afgørelseskoder, fx både 'fastsættelse og ændring af samvær', 'ophævelse af fælles forældremyndighed' og 'iværksættelse af børnesagkyndig undersøgelse'. Det betyder, at man ikke får et retvisende billede af det samlede sagsindtag/henvendelser ved at addere antallet af de forskellige sagstyper med hinanden.

4.2 UDVIKLINGEN I SAMVÆRSSAGER I STATSFORVALTNINGEN

Gennemgangen her fokuserer udelukkende på den største sagsbyrde om samvær i Statsforvaltningen, nemlig sagsforløb om fastsættelse, ændring eller ophævelse af samvær. Der var i 2015 knap 12.000 sagsforløb efter denne afgørelseskode.

Statsforvaltningen behandler imidlertid også sager om andre aspekter ved samværet. Disse bliver registreret under andre afgørelseskoder: sager om transport og udgifter, sager om midlertidigt samvær, sager om samvær med andre, sager om anden kontakt med barnet, sager om afvisning af samvær samt sager, der vedrører udlandsrejser og orienteringsret. Disse sagsforløb, som altså *ikke* indgår i opgørelsen her, udgjorde tilsammen knap 3.500 sager i 2010. Blandt disse handlede de fleste om transport og udgifter (ca. 1.650 sager) og midlertidigt samvær (knap 1.200 sager).

Figur 10 illustrerer udviklingen i sager om fastsættelse, ændring og ophævelse af samvær i perioden fra 2008-2015. Der ses over hele perioden et fald i den samlede sagsmængde fra knap 15.000 sager i 2008 til knap 12.000 sager i 2015.

En del af de samværs-sager, som bliver rejst, må henlægges pga. passivitet (2008-10), eller fordi ansøgningerne bliver trukket tilbage. Omfanget af sager, der aldrig udvikler sig til egentlige sagsforløb (herafter 'henlæggelsessager') udgør over perioden 20-25 pct. Der er i perioden

ikke noget entydigt mønster i, om andelen af henlæggelsessager er stigende eller faldende.

Det er således kun 75-80 pct. af samværssagerne, der realitetsbehandles, og disse sagsforløb er der gennemgående blevet færre af over perioden: I 2008 blev knap 11.500 samværssager realitetsbehandlet; i 2015 var det tilsvarende antal godt 9.100 sager.

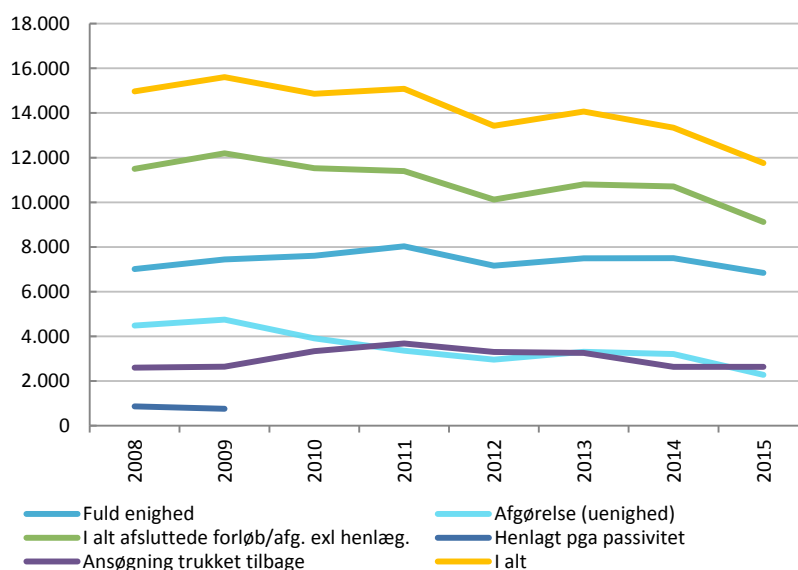
Der er i perioden sket forskydninger i forholdet mellem de realitetsbehandlede samværssager, der afsluttes med fuld enighed, og de sager, hvori der træffes afgørelse, idet afgørelsesprocenten er faldet fra 39 pct. i 2008 til 30 pct. i 2014 og 25 pct. i 2015.

En faldende afgørelsesprocent kan bero på flere forhold: Det kan skyldes, at forældre henvender med sig med mindre spørgsmål og uenigheder; dvs. at uenighederne ikke er større, end at det er muligt at få forældrene bragt til enighed. En anden forklaring kan være, at sagsbehandlere og børnesagkyndige over tid er blevet bedre til at få forældrene forligt, dvs. bedre til at finde en aftalebaseret løsning på problemerne. Man kan dog ikke vide, om de løsninger/aftaler, som forældrene bliver enige om i Statsforvaltningen, er holdbare på længere sigt.

Alt i alt må konkluderes, at udviklingen i samværssager gennem de senere år ikke understøtter en antagelse om en vækst i forældrekonflikter, tværtimod.

FIGUR 10

Antal afsluttede sagsforløb vedr. fastsættelse, ændring eller ophævelse af samværsafgørelser (§21 stk. 1 el. 4), 2008-2015.

Perspektiverende kan nævnes, at statsamterne i 2003 behandlede 17.400 samværsager, hvoraf knap 12.000 blev afsluttet med en afgørelse (Familiestyrelsen, 2004). Antallet af samværsafgørelser i statsamterne lå i perioden fra 1999-2003 på 10-12.000 sager om året. Af statistisk materiale fra 2000 og 2001 (Ottosen, 2004a) fremgik det, at andelen af samværsager, hvor forældre var helt eller delvist enige, dengang udgjorde omkring to tredjedele, mens en tredjedel var i uenighedssager, hvor statsamtet traf afgørelse. Dette er parallelt til situationen i 2010, hvor det lykkes at opnå enighed om en aftale i 2 ud af 3 af de realitetsbehandlede samværsager.

4.3 FORÆLDREMYNDIGHEDS- OG BOPÆLSAGER I STATSFORVALTNINGEN

Figur 11 tilvejebringer et overblik over det samlede antal sager, som er tilgået Statsforvaltningen vedr. forældremyndighed og bopæl i perioden 2007-15. Sagsmængden omfatter sagsforløb om ophævelse af fælles forældremyndighed (§11), forløb om fastsættelse efter §14, overførsel af forældremyndighed (§14); forløb om bopæl (§17); forløb om forældremyndigheden i forbindelse med dødsfald (§15/37); midlertidig forældremyndighed og bopæl, samt sagsforløb om forhindring (§28).

Der har i perioden været en vækst i tilgangen af forældremyndigheds- og bopælssager fra 2008 (ca. 8.400 sager) til 2011, hvor sagstallet kulminerede med knap 11.700 sager. I de seneste år, og navnlig i 2014 og 2015, har der været et markant fald i antallet af sager, som nu næsten er nede på samme niveau som i 2008. Over hele perioden svinger henlæggelsesprocenten på mellem 21 og 26 pct., dvs. det samme omfang som ses i samværsagerne. Det reelt antal behandlede sager er således lavere: I 2015 drejede det sig fx om 6.357 sager (figur 11).

De sagstyper, der over årene fylder mest i den samlede sagsbyrde, er sager om barnets bopæl (§17), ophævelse af fælles forældremyndighed (§11) og fastsættelse- og overførselsager efter § 14. Figur 12 viser, at der i årene efter forældreansvarslovens indførelse var en betydelig stigning i sager om *fastsættelses- og overførselsager*, hvorefter denne type ansøgninger er klinget af. Der er formodentligt tale om henvendelser fra fædre uden del i forældremyndigheden, som nu søgte om fælles forældremyndighed. Henlæggelsesprocenten er lidt lavere end i den samlede sagsbyrde af forældremyndigheds- og bopælssager (17-23 pct.), og ganske mange sager bliver afsluttet, uden forældrene når til enighed (58-63 pct.). Begge dele indikerer, at problem- eller konflikttyngden er større i disse sager.

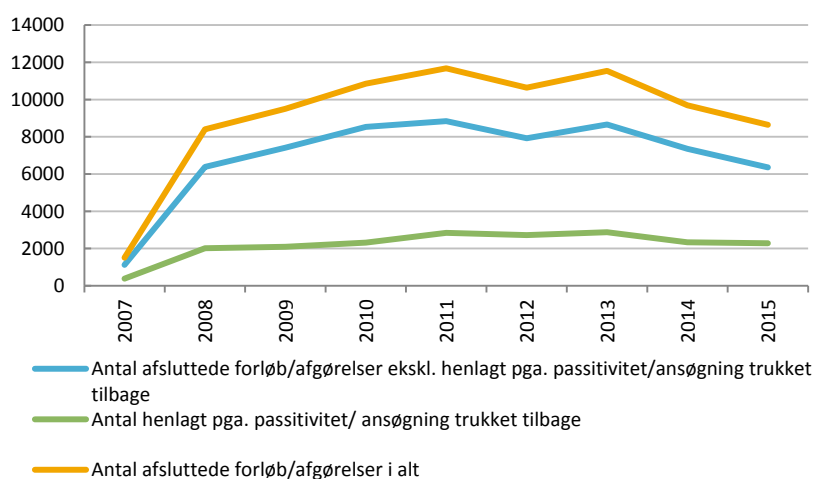
I sager om *ophævelse af den fælles forældremyndighed* ses en ganske kraftig vækst af sager, som kulminerede i 2013 med næsten 3.600 realitetsbehandlede sager. De seneste år har der været et fald i sagerne. Henlæggelsesprocenten i disse sager er relativt høj (24-33 pct.), hvilket indi-

kerer, at nogle sager går i sig selv igen. Men blandt de sager, som realitetsbehandles, bliver mange (56-77 pct.) afsluttet, uden at forældrene kommer til enighed.

Statistikken kan ikke i sig selv fortælle noget om, hvorfor der har været en vækst i sagerne om ophævelse af fælles forældremyndighed og barnets bopæl, men forklaringerne skal formodentlig findes i flere forhold. En årsag til et voksende antal ophævelsessager kan bero på, at det med forældreansvarsloven er blevet meget vanskeligt at undgå at få fælles forældremyndighed, samtidig med at det langt fra er alle forældre, der oplever, at de er i stand til at leve op til lovens samarbejdsnorm. En forklaring på det voksende antal bopælssager kan dels bero på, at konflikter, der før 2007 handlede om forældremyndighed, nu er konverteret til at være bopælstvister. Dels kan væksten måske bero på en kombination af to forhold: Vi ved, som vist, at flere børn bliver omfattet af udvidede samværsordninger eller deleordninger. Vi ved også, at økonomi ikke sjældent er et 'hot issue' og en hyppig kilde til konflikt mellem forældrene (jf. undersøgelsen fra Børns Vilkår (2015) ovenfor). I takt med den mere ligelige fordeling af samværet kan man forestille sig, at flere fædre finder det rimeligt, at skridtet tages fuldt ud, så de får bopælsretten (over i alt fald et af børnene). Fædre har økonomisk incitament til at få så omfattende samvær som muligt (bortfald af bidragspligten) eller til at blive bopælsforældre (adgang til børnepenge og andre offentlige ydelser). Mødre har omvendt økonomisk interesse i at sikre sig bopælsretten og få en samværsordning, der ikke er alt for ligeligt fordelt for at få børnebidrag fra faderen.

FIGUR 11

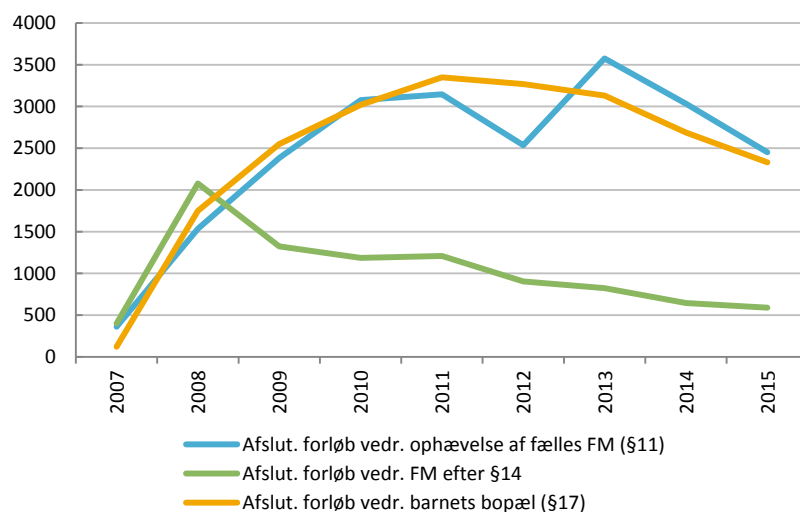
Samlet antal forløb vedrørende forældremyndighed og barnets bopæl, 2007-2015.

De seneste års fald i sagsmængden, som ikke kun kan observeres for forældremyndigheds- og bopælssagerne, men også for samværssagerne, er formodentlig en effekt af ændringen af forældreansvarsloven i 2012. Den har udvidet Statsforvaltningen mulighed for at afvise ansøgninger om ændring af bopæl og forældremyndighed (dvs. ikke længere kun henvendelser om samvær), hvis ansøgerne ikke kan påvise, at der foreligger væsentligt forandrede forhold, eller at en ændring vil være bedst for barnet. Formålet var at reducere omfanget af gengangersager og dermed beskytte barnet mod forældrenes vedvarende konflikter.

FIGUR 12

Afsluttede forløb om forældremyndighed og bopæl (ekskl. henlæggelser), udvalgte koder, 2007-2015. Antal.

Alt i alt giver udviklingen i bopælssagerne og sagerne om ophævelse af fælles forældremyndighed grundlag for at antage, at der er en negativ udvikling i forældrekonflikter i perioden fra 2008 til omkring 2011. De seneste år tyder dog på, at denne udvikling er bremset.

4.4 DE TUNGE SAGER I STATSFORVALTNINGEN

For at vurdere, om der kan påvises en udvikling i de tunge/komplekse sager i Statsforvaltningen, de såkaldte højkonfliktsager, har jeg valgt at inddrage to indikatorer: Omfanget af børnesagkyndige undersøgelser, som er indhentet fra Statsforvaltningens sagsregistreringsstatistik, og omfanget af samværssager fra Statsforvaltningen, som bliver påklaget til Ankestyrelsen. Data om sidstnævnte hidrører fra Ankestyrelsen.

BØRNESAGKYNDIGE UNDERSØGELSER

I forhold til den samlede sagsmængde i Statsforvaltningen bliver børnesagkyndige undersøgelser kun meget sjældent iværksat. Det sker oftest i komplekse og uigennemskuelige sager, hvor forældre giver meget modstridende oplysninger, hvor der er særlige forhold vedrørende barnets helbred eller psykiske konstitution, hvor der er misbrugsproblemer hos forældrene, eller hvor der er mistanke om fysiske eller psykiske overgreb mod barnet (Ottosen, 2004a). Formålet med den børnesagkyndige undersøgelse er at styrke afgørelsesgrundlaget i en sag. Statsforvaltningen (og dens institutionelle forgængere) har anvendt muligheden for at iværksætte disse undersøgelser siden 1950'erne; retterne noget senere (Brun, 1973). Ressourceomkostningerne til de børnesagkyndige undersøgelser er betydelige.

At belyse udviklingen på dette område kan give indsigt om, hvorvidt Statsforvaltningen over tid oplever at modtage sager, der forekommer komplekse, vanskelige eller uigennemsigtige.

De indhentede tal om omfanget af børnesagkyndige undersøgelser ved Statsforvaltningen i perioden 2008-2015 fremgår i figur 13. Statsforvaltningen har ingen oplysninger for 2011 og 2012. Her er der således et databrud, som i figuren markeres med et nul. I de øvrige år svinger omfanget af årligt iværksatte undersøgelser fra 213 til 474, hvilket er en betydelig variationsbredde, det begrænsede antal undersøgelser taget i betragtning. Der er intet entydigt udviklingsmønster i disse sager. Denne indikator kan således ikke understøtte en antagelse om en stigning i forældrekonflikter.

Der findes ingen opgørelse over, hvor tit der bliver iværksat børnesagkyndige undersøgelser ved retten i forbindelse med forældreansvarssager.

Generelt skal tilføjes, at der ikke foreligger megen systematisk viden, om nogen overhovedet, som kan belyse kvaliteten ved de børnesagkyndige undersøgelser, herunder hvilke metoder der anvendes. Mig bekendt hidrører den sidste undersøgelse om dette område fra 1973 (Brun, 1973).

SAMVÆRSSAGER, DER PÅKLAGES TIL ANKESTYRELSEN

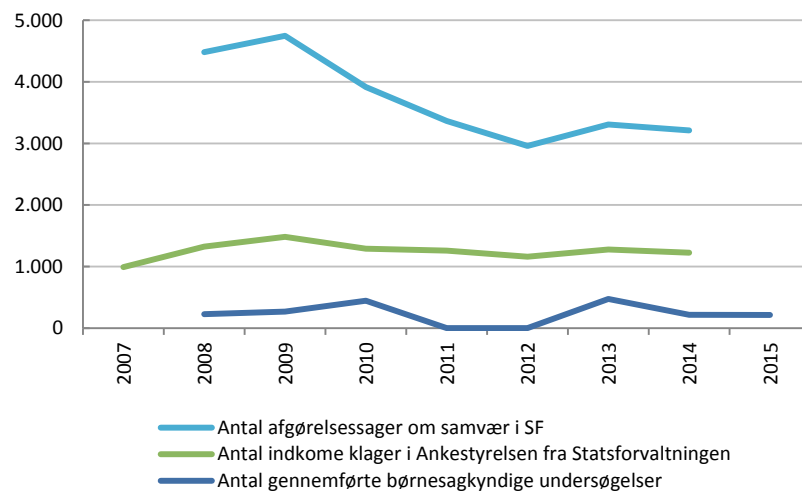
Der er indhentet data fra Ankestyrelsen, som viser udviklingen i indkomne klagesager fra Statsforvaltningen om samvær i perioden fra 2008-2014. Det er oplyst, at tallene har været svære at tilvejebringe, fordi der blev skiftet metode i 2007 og igen i 2013, hvor sagerne overgik fra justitsministeriets journalsystem til Ankestyrelsens.

Omfanget af årlige sager viser, jf. figur 13, at strømmen af klager fordeler sig nogenlunde jævnt over årene. Det svinger årligt mellem 1.160 og 1.482 sager, bortset fra i 2008, hvor antallet af klagesager var påfaldende lavt. Der er ikke i sig selv belæg for at tale om en op- eller

nedadgående udviklingstendens. Sammenholder man imidlertid antallet af klagesager til Ankestyrelsen med omfanget af uenighedssager i Statsforvaltningen, dvs. de sager, hvori Statsforvaltningen har truffet en samværsafgørelse, er der tale om en relativ stigning i klagesager. I 2008 blev 30 pct. af uenighedssagerne påklaget; i 2014 var den tilsvarende andel 38 pct. Denne beregning kan understøtte en antagelse om, at omfanget af komplekse sager er steget en smule. En alternativ forklaring kan være, at sagerne påklages af andre grunde, fx hvis sagsbehandlingskvaliteten i Statsforvaltningen har været faldende.

FIGUR 13

Udvikling i tunge sager i statsforvaltningssystemet belyst ved antal børnesagkyndige undersøgelser og indkomne klager til Ankestyrelsen. 2008-2015.

UDVIKLING I FORHOLDET MELLEM TUNGE OG LETTERE SAGER I STATSFORVALTNINGEN

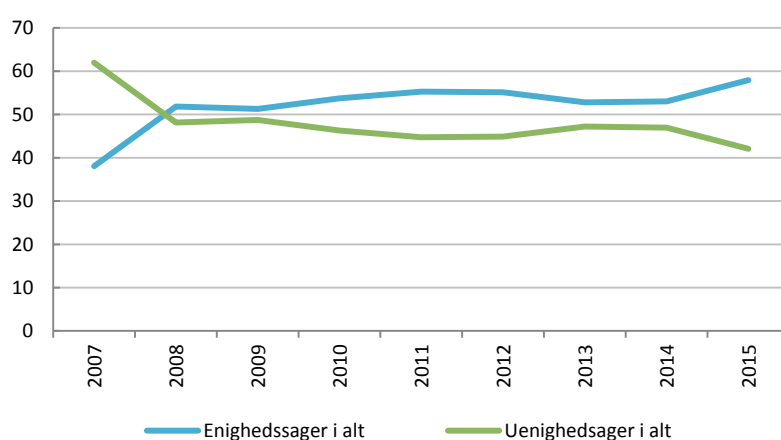
I forhold til den samlede sagsudvikling i Statsforvaltningen har jeg søgt at vurdere, om man kan observere en udvikling i forholdet mellem tunge og lettere sager. Jeg har kun taget afsæt i de realitetsbehandlede sager. Tunge sager er defineret ved, at Statsforvaltningen har truffet en afgørelse, eller at sagen er afsluttet uden enighed og derfor må oversendes til retten. Lettere sager er dem, hvori det under sagens forløb er lykkedes for forældrene at nå til fuld enighed. Datagrundlaget er alle sager om forældremyndighed og bopæl, samt de samværsager, som vedrører fastsættelse, ændring eller ophævelse af samvær.

Resultaterne fremgår af figur 14, som viser forholdet mellem enighedssager og uenighedssager. Hvis man ser bort fra 2007, der forekommer at være et atypisk år i dataoparbejdningen, har der gennem hele

perioden været en lille overvægt af enighedssager, men afstanden mellem de lettere enighedssager og de tungere uenighedssager er gennemgående øget, særligt inden for det seneste år. Opgørelsen tyder således ikke på, at der er sket en vækst i de tunge sager. Alternativt kan man ikke udelukke, at de ansatte i statsforvaltningerne er blevet bedre til at afslutte også de mere komplekse sager ved at bringe forældrene til fuld enighed.

FIGUR 14

Udvikling i enighedssager hhv. uenigheds-/afgørelsessager i Statsforvaltningen, 2007-2015. Procent.

4.5 FORÆLDREANSVARSSAGER VED BYRETTERNE

Der findes information om forældreansvarssager fra Domstolsstyrelsens årsstatistik fra 2000 til 2014. Der er et databrud i 2010. Før opgjorde man ægteskabs- og forældremyndighedssager under ét. Fra 2010 blev forældreansvarssagerne udskilt som en selvstændig statistisk kategori. Fra dette tidspunkt er der også registreringer om antallet af sager, der slutes med dom (de historiske data fra før 2009 er ikke længere tilgængelige hos Domstolsstyrelsen).

Det ses, jf. figur 15, at der frem til 2004 er en kontinuerlig stigning i sagerne, hvorefter der sker et markant fald, som kulminerer i det år, hvor forældreansvarsloven træder i kraft. Herefter sker der, i modsætning til forventningerne, en væsentlig stigning i sagerne, som siden synes at klinge af.

Man antog, at 2007-lovgivningen ville få til virkning, at der ville blive rejst færre sager som følge af, at de "lette" sager ville finde en løsning gennem vejledning og rådgivning i Statsforvaltningen, der fungerer

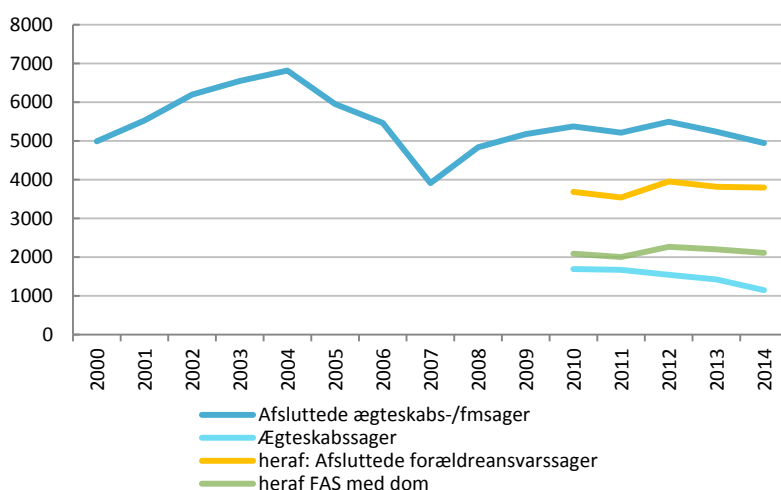
som indgangsportal til konflikter om forældremyndighed og bopæl. Det skulle herefter kun være de tunge uenighedssager, der blev løst af retten. Den vækst, som ses fra 2007 til 2009, beror, som ovenfor omtalt, sandsynligvis på, at et stigende antal fædre, der hidtil ikke havde del i forældremyndigheden, nu anlagde sag for at få del i den. De seneste år synes antallet af forældreansvarssager ved byretterne imidlertid at være stabiliseret på et niveau omkring 3.800 afsluttede sager (i 2014). Det forekommer imidlertid tvivlsomt, om strategien med at stoppe en væsentlig del af sagerne i Statsforvaltningen er lykkedes.

Siden 2009 er der også tilgængelige oplysninger om, hvor mange af de behandlede sager der afsluttes med en dom. Domsprocenten ligger nogenlunde stabilt gennem hele perioden 2009-14 på 55-57 pct. Ud fra resultaterne i 'Dom til fælles forældremyndighed' (Ottosen & Stage, 2011) skønnes der at være indgået forlig i knap halvdelen af de afsluttede sager, hvori der ikke er afsagt dom (ca. 20 pct. af de indkomne sager). De resterende formodes at være sager, der henlægges eller ikke bliver til noget; en problemstilling, som vi fandt, var signifikant i evalueringsundersøgelsen, og som også gør sig gældende i sagerne hos Statsforvaltningen, jf. ovenfor.

Der foreligger ingen offentligt tilgængelige data om udfaldet på domstolenes afgørelser. Som helhed kan udviklingen i antallet af forældreansvarssagerne ved byretterne ikke understøtte en antagelse om en vækst i forældrekonflikter.

FIGUR 15

Afsluttede ægteskabs-/forældremyndighedssager hhv. forældreansvarssager ved byretterne, 2000-2014. Antal.

4.6 SAGER VED FOGEDRETTERNE

Der er indhentet data fra Domsstolsstyrelsen om udvikling i fogedretssager om samvær og forældremyndighed i perioden fra 2004-2014. Data viser, at der er sket en ganske kraftig vækst i omfanget af modtagne og afsluttede sager i perioden, og navnlig efter at forældreansvarsloven blev indført. I 2006 afsluttede fogedretterne således 1.724 sager, mens det tilsvarende antal i 2014 var 2.546 sager, jf. figur 16. Det svarer til en vækst på 48 pct. Advokater og ansatte ved retten har til offentligheden forklaret væksten som et resultat af en fejlbehæftet rådgivning eller utilstrækkelig sagsbehandling i Statsforvaltningen, fordi sagerne ikke belyses ordentligt. Kompetenceændringer i fogedretten (2007) kan være en anden forklaring. Grundlæggende mangler der systematisk indsigt, som kan belyse udviklingen.

Social- og Indenrigsministeriet indhentede i foråret 2014 informationer hos Domsstolsstyrelsen om, hvordan sagerne afsluttes ved fogedretten. Styrelsen oplyste, at:

”... nogle sager tilbagekaldes, f.eks. hvis årsagen til at rejse sagen ikke længere foreligger, ligesom der også er sager, der afvises eller henvises til en anden ret. Herudover er der sager, hvor samvær gennemføres, f.eks. ved at der idømmes tvangsbøder eller efter et møde i fogedretten, hvor parterne indgår en aftale. Kun i ganske få sager finder der en udkørende fogedforretning sted med henblik på at gennemtvinge samvær”.

Ifølge Domsstolsstyrelsens oplysninger har det vist sig, at der ikke er en ensartet registreringspraksis ude ved retterne for, hvilke sager der kategoriseres som ’gennemførte’. I det talmateriale, som styrelsen sendte til Social- og Indenrigsministeriet, kunne iagttages en vækst i antallet af ’gennemførte’ sager i perioden fra 2006 (25 sager) til 2013 (168 sager), svarende til næsten en syvdobling (ikke vist i figuren⁸). Relativt følger udviklingen i de ’gennemførte’ sager dog omtrent væksten i den samlede sagsmængde, og der findes ikke et sikkert grundlag for at konkludere, at der relativt ’gennemføres’ flere sager i dag (2013) end ved periodens begyndelse. De ’gennemførte’ sager udgør således kun en mindre del af den samlede afsluttede sagsmængde i fogedretterne, varierende fra 1-5 pct. de enkelte år.

De udkørende fogedforretninger påkalder sig særlig interesse, fordi det er diskutabelt, om det er til et barns bedste at blive hentet til eller fra samvær af fogeden. Der findes ingen systematisk registrering af disse sager gennem hele perioden, men Domsstolsstyrelsen har oplyst til

8. Da Domsstolsstyrelsen mener, at registreringerne kan være uensartet, vises de ikke i figuren, men refereres blot her.

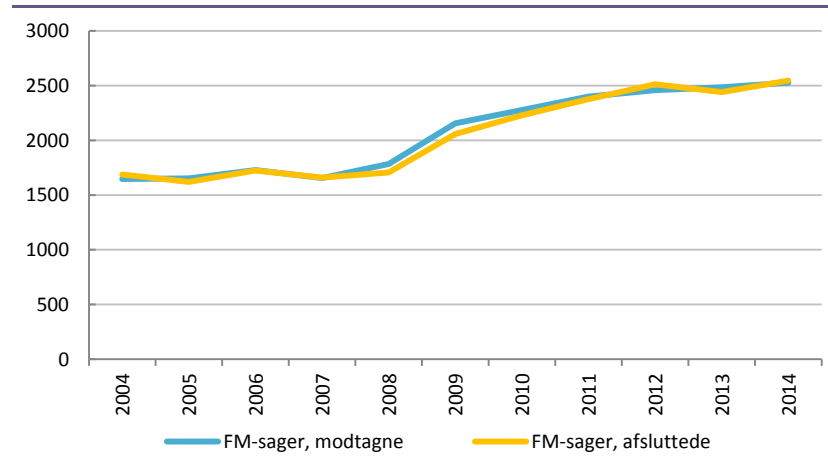
Social- og Indenrigsministeriet, at der i 2013 var 33 og i 2014 29 udkørende fogedforretninger, svarende til 1,1-1,4 pct. af alle afsluttede sager. Dette er på niveau med situationen i 2002 (Justitsministeriets Forskningsenhed, 2004). I flere tilfælde træffes barnet ikke. I andre sager, hvor barnet træffes, vurderer fogeden i situationen, at det ikke er i barnets tarv at blive udleveret. Der er ingen oplysninger om, hvor tit sagerne ender med, at fogeden (bistået af en repræsentant fra kommunen og evt. en børnesagkyndig) bringer barnet eller børnene med sig.

Alt i alt afspejler tallene imidlertid, at de allerfleste sager bliver afsluttet på anden vis end som 'gennemførte', herunder som udkørende fogedforretninger. Der findes ingen nyere undersøgelser, som belyser disse andre sagers forløb. Ældre undersøgelser om feltet (Justitsministeriets Forskningsenhed, 2004; Ottosen, 2004a; Rothe, 2003) har imidlertid peget på, at fogedretten i en lang række tilfælde varetager en mægling-funktion i forhold til forældrene: Man lytter til deres påstande og søger at få dem til at etablere en aftale, evt. baseret på et kompromis. Ud over at indskærpe over for bopælsforælderen, at samværet skal overholdes, er det sjældent, at fogedretten finder anledning til at foretage sig yderligere. Alt i alt kan konkluderes:

- Der er sket en betydelig vækst i fogedsagerne efter 2007; en omstændighed, der ikke er tilstrækkeligt belyst
- Udkørende fogedforretninger, hvor fogeden fysisk henter børn til/fra samvær, forekommer efter oplysningerne meget sjældent
- Der forekommer at være behov for, at statistikken på fogedretsområdet tydelig- eller tilgængeliggøres, så det fremover er muligt at følge udviklingen mere systematisk.

FIGUR 16

Modtagne og afsluttede forældremyndighedssager ved fogedretten 2004-2014. Antal.

4.7 PERSPEKTIVERING: ER OMFANGET AF FAMILIERETLIGE KONFLIKTER MEGET HØJT I DANMARK I FORHOLD TIL NORGE?

I dette afsnit vil jeg tentativt perspektivere de danske tal om familieretlige konflikter til situationen i Norge. Som vist i det foregående er andelen af skilsmissebørn omtrent den samme i begge lande.

Den største udfordring ved at anlægge et komparativt perspektiv er selektionsproblematikken: De to landes organisering af indsatsen over for skilsmissebørn og deres familier er meget forskellig. I Danmark kommer familierne *kun* i kontakt med familieretlige myndigheder, hvis de har et problem, som de ikke selv kan løse (behovsprincip). I Norge henvender *alle* 'nyskilte' forældre sig til myndighederne, fordi de skal (universel ydelse).

I det følgende beskriver jeg forskelle og ligheder og prøver at etablere et tentativt sammenligningsgrundlag, som illustreres med en række figurer (figur 17, 1-8).

Ifølge de danske undersøgelser om området, er det som nævnt ca. 30 pct. af skilsmissebørnene, der involveres i en sag ved Statsforvaltningen; resten gør det aldrig. Vi ved fra tidligere undersøgelser, at ca. halvdelen af disse forældre henvender sig i forbindelse med selve samlivsopløsningen, mens de resterende opsøger Statsforvaltningen senere, fordi der opstår uenighed/konflikter om børnene fra et tidligere opløst forhold. I sidstnævnte tilfælde er konflikterne oftere tungere og sværere at få løst aftalebaseret (Ottosen, 1999) (figur 17.1). Set fra et systemperspektiv, dvs. Statsforvaltningens, betyder det, at halvdelen af de indkomne sager hidrører fra 'nyskilte', mens de øvrige sager handler om børn, der har været skilsmissebørn gennem flere år (figur 17.2).

I Norge blev der i midten af 1990'erne indført en obligatorisk mæglingsordning for både gifte og samboende forældrepar med børn under 16 år. Det vil sige, at det norske system er i kontakt med *alle* 'nyskilte' forældrepar, der går fra hinanden, uanset om de har konflikter eller ej. Disse sager kaldes ægteskabsmæglinger hhv. samboermæglinger.

Derudover kommer det norske mæglingssystem også i kontakt med forældrepar, som har vedvarende problemer om samvær, bosted eller forældreansvar, de såkaldte barnelovsmæglinger, som gennemgængende er tungere og mere konfliktfulde sager. Barnelovsmæglingssagerne kan bedst sammenlignes med de sager, Statsforvaltningen modtager om børn fra allerede opløste forhold. Disse forældre starter et sagsforløb hos familieværnstjenesten med et samarbejds møde, og fører dette ikke til en aftale, bliver forældrene tilbudt mægling. Forældre er nødt til at møde til obligatorisk mægling og modtage en mæglingsattest, hvis de ønsker at indbringe sagen for retten (Winsvold, 2016). Antallet af barnelovsmæglinger har over tid været øgende (Bufdir, 2015), og der har også været en

markant øgning af barnefordelingssager, som bliver indbragt ind for retten (Ådnanes m.fl., 2011). Ifølge Windsvold findes der ellers ikke noget opfølgningssystem i Norge for fortsat højkonfliktende forældrepar, som enten er kommet frem til en aftale eller har fået en domsafsigelse, men ikke kan få samarbejdet til at fungere. Det indebærer iflg. Windsvold, at både de og deres børn er overladt til sig selv, en omstændighed, der kan være særligt udfordrende, hvis parterne fortsætter med et højt konfliktniveau.

Der gennemføres årligt ca. 20.000 mæglinger i Norge⁹; et niveau, der over tid har været stigende. I 2014 blev 82 pct. af mæglingerne udført på familieværnskontorerne, mens den resterende del blev varetaget af eksterne mæglere, fortrinsvis advokater. Der tilbydes op til 7 timers mægling, men i de fleste sager bruges der kun 1 time; gennemsnitligt bruges der 1,65 time¹⁰. Ifølge Bufdir (2014) fordeler de tre mæglingstyper sig nogenlunde jævnt: ca. en tredjedel omhandler mægling ved separation/skilsmisse, en tredjedel er mægling ved samboerbrud, og den sidste tredjedel er barnelovsmæglinger (figur 17.3).

I hvilken udstrækning lykkes det for det norske mæglingssystem at få forældrene til at indgå aftaler? Det er belyst i en norsk undersøgelse fra 2011 (Ådnanes, 2011). I halvdelen af ægteskabssagerne og samboersagerne var forældrene enige om en aftale, allerede inden de deltog i mæglingen (figur 17.4). Trækker vi disse helt enige forældre ud af opgørelsen, som sandsynligvis aldrig ville have henvendt sig til mægling, hvis ikke det var, fordi de skulle, når vi frem til en fordeling af mæglingssagerne, som ligner den, der kendes fra sagerne i den danske Statsforvaltning: Halvdelen af sagerne handler om nyskilte familier, og den anden halvdel handler om børn fra allerede opløste forhold (figur 17.5).

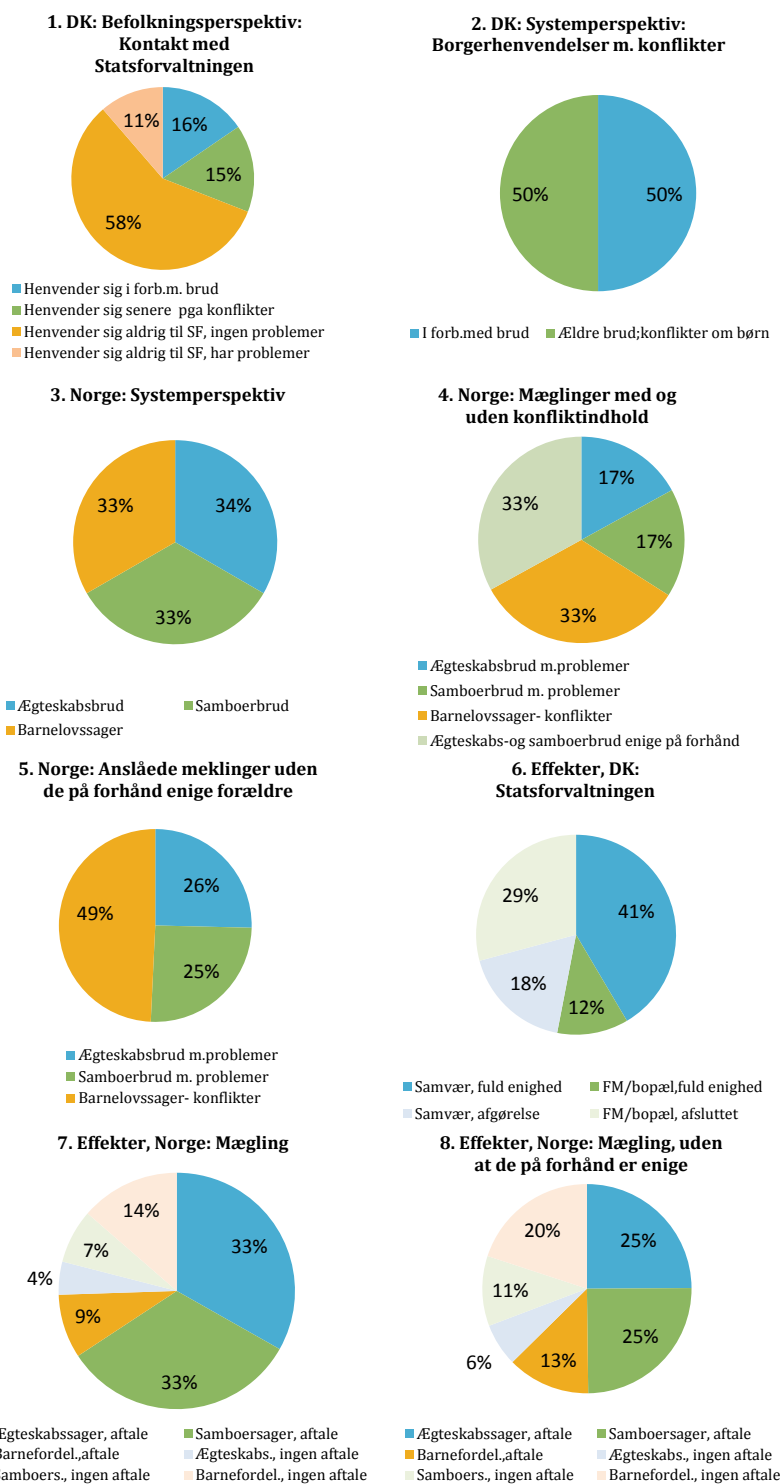
Ådnanes undersøgelse viser, at de samlede aftaleprocenter i ægteskabs- og samboersagerne (inkl. de på forhånd enige forældre) efter mæglingen var på 88 hhv. 82 pct., mens 12 hhv. 18 pct. ikke kom frem til en aftale. Dette gjaldt naturligt nok ikke i barnefordelingssagerne. Her kom forældrene til enighed i 39 pct. af sagerne, mens 61 pct. ikke opnåede en aftale (Ådnanes, 2011: s. 47). Som helhed ender 75 pct. af alle mæglingssagerne med enighed om en aftale, i resten af tilfældene opnås der ingen aftale (figur 17.7).

9. <http://www.ssb.no/famvern/>

10. http://www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Oppvekst/Familie_omsorg_og_relasjoner/Barn_og_samlivsbrudd/#

FIGUR 17, 1-8

Tentativ sammenligning mellem de norske og danske systemer.

Vi kan forsigtigt sammenholde de norske tal om aftaleenighed efter mægling med forligs- eller enighedsprocenterne i det danske statsforvaltningssystem. I Danmark lykkes det at bringe parterne til enighed i 53 pct. af sagerne, oftere i samværssagerne end i bopæls- og forældremyndighedssagerne, mens 47 pct. af sagerne ender med en afgørelse eller afsluttes uden enighed (figur 17.6). Det norske mæglingssystem bringer således umiddelbart 22 pct. flere til enighed/aftale i forhold til den danske statsforvaltning, men her er det helt afgørende at holde sig for øje, at det danske klientel – i modsætning til det norske – er selekteret og udelukkende består af forældre med større eller mindre uenigheder om børnene. Vi kan korrigere lidt for denne selektion ved at trække de på forhånd helt enige norske forældre ud af opgørelsen. Herefter falder den norske enighedsprocent til 63 og er således 10 pct. højere end i de danske statsforvaltningssager (figur 17.8).

En anden indikator på konfliktomfang er sager om forældretvister, der indbringes for retten. Ifølge den norske domstolsstolsadministration¹¹ indkom der i 2014 2.720 sager, mens retterne i Danmark samme år modtog 3.797 forældreansvarssager iflg. Domstolsstyrelsen. Statsforvaltningerne rapporterer et lidt lavere tal: Der blev i 2014 oversendt 2.868 sager fra Statsforvaltningen til retten. Det ser med andre ord umiddelbart ud til, at der er færre retssager i Norge end i Danmark, men her skal man være opmærksom på, at antallet af børn (også børn, hvis forældre er skilt) er højere her i landet. Holder man antallet af retssager op mod den samlede population af skilsmissebørn, blev der i 2014 rejst 0,99 sag pr. 100 skilsmissebørn i Norge og 1,2 sag i Danmark (dog kun 0,90 efter Statsforvaltningens oplysninger). Disse forskelle forekommer ikke umiddelbart store, men man skal dog have in mente, at det norske retssystem ikke kun træffer afgørelser om bosted og forældreansvar, men også dømmer i sager med konflikter om samvær. Rene samværssager ved retten udgør iflg. en nu ældre norsk undersøgelse ca. 18 pct. af sagerne (Koch, 2000). Hvis man trækker disse sager ud (som i Danmark bliver afgjort af det juridiske system i Statsforvaltningen), er det 0,81 pct. af de norske skilsmissebørn, der er involveret i en retssag om bosted og forældresvar i 2014 mod 1,2 af de danske børn.¹²

Ifølge Kochs undersøgelse fra 2000 er domsprocenten 60 i de norske forældretvister; i Danmark er den 55 pct. (Ottosen & Stage, 2011), altså på nogenlunde samme niveau. Ifølge andre norske kilder (Wiik,

11

<http://www.domstol.no/globalassets/upload/da/internett/domstol.no/domstoladministrasjonen/statistikk/statistikk-2015/barneloven-2011-2015.pdf>

12. Sandsynligvis er det reelle antal forældreansvarssager ved de danske byretter dog lavere, da en del af sagerne bliver henlagt eller ikke bliver til noget. Norske dommere (jf. Egmontfondens studie-tur i marts 2016) har omvendt oplyst, at deres erfaring er, at de fleste modtagne sager realitetsbehandles.

2015; rettens egne oplysninger), skønnes den norske domsprocent at være noget lavere: 20-27 pct.

Hvilke virkninger har den norske model for skilsmisseforældres måde at etablere aftaler på? I en undersøgelse fra 2015, som er baseret på et større udvalg af skilsmisseforældre, blev respondenterne spurgt, om de havde en skriftlig eller mundlig aftale, der regulerede samværet om barnet, samt hvordan aftalen var kommet i stand (Wiik, 2015). Fordelingen af svarende ses i tabel 2. Ifølge denne undersøgelse har ganske mange, 43 pct., selv indgået en privat aftale, men næsten lige så mange har et 'hjælp' til det gennem mægling eller via retten. Det er således 8 pct. af forældrene, som har været i kontakt med retssystemet. Påfaldende er også, at hvert femte forældrepar slet ingen samværsaftale har. Til sammenligning kan nævnes, at knap 60 pct. af danske bopælsforældre oplyser, at der aldrig er væsentlige problemer med samværet, hvorfor de heller ikke har været i kontakt med Statsforvaltningen (jf. figur 17.1) (BFU, 2007; Ottosen & Stage, 2012).

TABEL 2

Norske skilsmisseforældre fordelt efter samværsaftaler (Har du og navn på andre forelder en skriftlig eller muntlig aftale som regulerer samværet mellem (jer og barnet)?). Ble avtalen inngått:).

	Procent
Privat mellom dere	43
Under mekling	31
Etter rettsforlik	5
Ved dom	3
Vet ikke/ vil ikke svare	0
Har ingen avtale	19
	101

Kilde: Wiik m.fl., 2015 (2012-data).

Skal der drages en forsigtig konklusion ud fra ovenstående, må den være, at forældrekonflikter og uenighed om børnene også er en signifikant problemstilling i Norge, omend omfanget af egentligt retlige tvister ser ud til at være lidt lavere end i Danmark.

Flere norske forskere har stillet spørgsmålet, om den norske mæglingsordning fungerer efter hensigten, fordi den ikke træffer de børnefamilier, som har mest behov. For eksempel har Tjersland (2010) anført, at den obligatoriske ordning fører til, at mange af de forældre, som møder til mægling, ikke er i konflikt og ville have klaret at lave gode aftaler på egen hånd. Samtidig ses der ingen nedgang i antallet af sager, som går videre til retten, hvilket betyder, at forældrene med de højeste konflikter fortsat bruger en domstol til at få istandsat aftaler (Borren & Heland, 2013: s. 25)

4.8 KONKLUSION OG VURDERING AF VIDENSBEHOV

I dette afsnit har formålet været at belyse, om der ud fra sagsudviklingen på det familieretlige område er grundlag for at antage, at der i de senere år er et stigende antal skilsmisseforældre med konflikter. Resultaterne er opsamlet i tabel 3.

I perioden fra 2007/08-11 var de indkomne sager i Statsforvaltningen om forældremyndighed og bopæl i vækst, men de senere år har sagstallet været nedadgående. Der forekommer desuden at være tale om en mindre relativ vækst i andelen af samværssager, der påklages til Ankestyrelsen. Mest påfaldende er imidlertid den meget kraftige vækst i omfanget af fagedretssager.

Der er flere indikatorer, som taler imod antagelsen om en vækst i forældrekonflikter. Ud over de seneste års fald i forældremyndigheds- og bopælssager ses også et fald i antallet af samværssager. Tendensen går desuden i retning af, at der hyppigere opnås aftaleenighed i Statsforvaltningen. Udviklingen i omfanget af forældreansvarssager ved retten og anvendelsen af børnesagkyndige undersøgelser har været nogenlunde stabil gennem den senere årrække.

Samlet set forekommer der for tiden ikke at være tale om en vækst i de familieretlige konflikter, undtagen på fagedretsområdet.

Derudover har gennemgangen vist, at området, i både Statsforvaltningen og byretten, lider under en problematik med ganske mange henlæggelsessager, som er større i nogle sagstyper end i andre. Hvad disse henlæggelser/tilbagetrukne ansøgninger dækker over, er uklart, men umiddelbart må det set fra et systemperspektiv forekomme at være en belastning.

TABEL 3

Indikatorer på stigning i omfanget af familieretlige konflikter, bedømt ud fra sagsudviklingen på det familieretlige område, 2007-2015.

For taler:	Imod taler:
Sager om ophævelse af fælles forældremyndighed frem til 2013	Udvikling i samværssager
Bopælssager frem til 2011	Sager om ophævelse af fælles forældremyndighed efter 2013
Den relative vækst i påklagede samværssager	Bopælssager efter 2011
Udvikling i fagedretssager	Udviklingstendens mod flere 'lettere' sager
	Udvikling i børnesagkyndige undersøgelser
	Udvikling i forældreansvarssager ved retten

I gennemgangen har jeg perspektiveret til informationer fra Norge, der har en 'blødere', mere forebyggende og mindre juridisk tilgang til løsning af de familieretlige konflikter. Den tentative sammenligning mellem Norge og Danmark tyder ud fra det foreliggende ikke på, at aftale-

/enighedsprocenten er markant forskellig i de sager, som de respektive landes ordninger kommer i berøring med.

Ud fra den foreliggende gennemgang kan man pege på følgende vidensbehov:

Der er ingen systematisk viden om baggrunden for den iøjnefaldende stigning i antallet af fogedretssager. I det hele taget vides meget lidt om dette område, herunder også om, hvordan fogedretssager 'gennemføres'.

Gennemgående forekommer der at være behov for, at statistikken på området tydelig- og tilgængeliggøres, så man mere automatisk kan følge udviklingen. Det gælder ikke kun i forhold til fogedretssagerne. For forældreansvarssagerne ved retten vil det bl.a. være ønskeligt, om der forelå oplysninger om fordelingen mellem bopæls- og forældremyndighedssager og evt. om sagsudfald. I forhold til statsforvaltningssagerne drejer problemstillingen sig først og fremmest om øget tilgængelighed af de data, der allerede bliver oparbejdet. Det kunne dog være ønskeligt, hvis der kunne udvikles en indikator for gengangersagerne, så man kan følge udviklingen i højkonfliktsagerne.

HAR KONFLIKTERNES KARAKTER ÆNDRET SIG?

5.1 EN KVALITATIV TILGANG

Der eksisterer to materialer, som ved sammenstilling kan bidrage med tentativ information om, hvorvidt konflikterne i de komplekse samværs-sager har ændret karakter (eller ligner hinanden), forud for og efter at forældreansvarsloven trådte i kraft i 2007. Det ene materiale er en analyse af 75 komplekse sager, hvori der blev truffet afgørelse i 2001 (Ottosen, 2004a). Denne undersøgelse belyser den retlige praksis under forældre-myndighedsloven fra 1995 og børneloven fra 2001, som i begge tilfælde tilsigtede at forbedre fædres retsstilling i forhold til deres børn, herunder bl.a. også gennem tiltag, der kunne skabe bedre muligheder for at opret-holde den sociale relation mellem børn og fædre, som ikke levede sam-men. Det andet materiale blev udarbejdet af Familiestyrelsen til evalue-ringen af forældreansvarsloven i 2011 (bilag 6) og er et deskriptivt sags-katalog over 28 tunge samværs-sager, som verserede i 2009-10.

Om end formålet med de to undersøgelser er forskelligt, ligner de *for det første* hinanden ved, at de begge beskriver sagernes forløb ud fra en dossierfremstilling (optællingsenheden er sagsforløbet), så man præ-senteres for konfliktens (materielle) indhold, konfliktniveauet, sagsfor-løbets varighed og oplysningsgrundlag, møder og afgørelser i sagen og begrundelser for disse afgørelser.

Det er *for det andet* et fællestræk ved de to undersøgelser, at de sa-ger, der indgår som datagrundlag ofte:

- er ressourcekrævende at behandle

- strækker sig over lang tid med mange afgørelser, ikke kun i Statsforvaltningen, men også i byretten og fogedretten, lige som en del af afgørelserne er påklaget
- præges af et – så vidt det kan bedømmes – højt konfliktniveau imellem forældrene
- består af modsatrettede oplysninger fra forældrene, som kan gøre det nødvendigt at iværksætte en børnesagkyndig undersøgelse
- har tunge socialretlige aspekter, som fx involverer undersøgelser af barnet og forældre i det kommunale regi.

Disse forhold peger på, at 'tunge samværssager' før og efter 2007 har væsentlige strukturelle lighedstræk, og at personkredsen i disse sager formodentlig også ligner hinanden.

De to undersøgelser klassificerer *for det tredje* sagerne efter, hvad der skønnedes at være det indholdsmæssigt centrale omdrejningspunkt i sagerne, om end de begge erkender, at der ofte kan være flere kritiske momenter tilstede i samme sag. En oversigt over måden, hvorpå undersøgelserne klassificerede sagerne, ses i tabel 4:

TABEL 4

Klassificering af komplicerede samværssager i undersøgelser fra 2004 hhv.2011.

2004-undersøgelsen	2011-undersøgelsen
Uenigheder om detaljer eller mindre forhold ved samværet (25 sager)	Sager med påstand om vold (4 sager)
Den ustabile samværforælder (28 sager)	Sager med påstand om grænseoverskridende handlinger (2)
Vold mod bopælsforælderen (9 sager)	Sager med påstand om samarbejdschikaner (12)
Vold mod børn (8 sager)	Andre sager (10)
Incest (5 sager)	
Den ukendte far (9 sager)	
Børns selvbestemmelsesret (12 sager)	
Sager der ikke kan kategoriseres (3)	
Sager i alt: 75	Sager i alt: 28

For det fjerde identificerer begge undersøgelser en række tværgående problemstillinger: Selv om de to undersøgelser inddeler sagerne i forskellige kategorier, er der på tværs af opdelingerne en række problemtyper, der optræder i sagsbeskrivelserne fra både 2004 og 2011. Eksempler på problemtyper, som forekommer i begge undersøgelser, er, nævnt i tilfældig orden: chikanøs adfærd fra en eller begge forældres side; bopælsforældre, der går under jorden; påstande om aggressiv og voldelig adfærd over for bopælsforældre og børn; forældre med polititilhold; risiko for børnebortførelse; mistanker om overgreb; nedsat forældreevne; psykiske problemer hos en eller begge forældre; sygdom, misbrug af alkohol og stoffer; kriminalitet; børn, der påvirkes negativt af forældrenes høje konfliktniveau; konflikter om børn, der har særlige behov; forulempelse af myndigheds-

personer og familiemedlemmer til den anden forælder; samt klager til fx psykolognævn og ombudsmand.

På et væsentligt punkt, det metodiske, *adskiller* de to undersøgelser sig dog fra hinanden. Mens 2004-undersøgelsen bestod af tilfældigt udvalgte sager og således skønnedes at tilvejebringe et repræsentativt dækkende billede af de komplicerede samværssager i 2001, bestod datagrundlaget i 2011-undersøgelsen af udvalgte sager, som Retsudvalget, Familiestyrelsen og Børns Vilkår havde fået kendskab til. Man må derfor tro, at sagsudvalget til 2011-undersøgelsen er mindre systematisk, mere selektivt, og at sagerne oftere har et indhold, der netop kan belyse de særlige problemstillinger og virkninger, der knytter sig til forældreansvarsloven fra 2007.

Når 2011-undersøgelsen fx ikke opererer med en kategori af sager om deltaljer og mindre forhold om samværet, som fyldte ganske betragteligt i 2004-undersøgelsen, kan det ikke føre frem til konklusioner om, at denne type samværskonflikter over årene fylder mindre eller helt er forsvundet fra den samlede sagsbyrde. Disse ofte trivielle – og for sagsbehandlere sikkert enerverende – konflikter om småting, der kan stå på i årevis, mens tonen mellem parterne bliver stadig giftigere, findes givetvis stadigvæk (eller i hvert fald indtil for nylig). Men de har sandsynligvis ikke været så centrale at få bragt frem i forbindelse med evalueringen af forældreansvarsloven, måske fordi disse sager opfattes som 'business as usual'.

Man kan ud fra de to undersøgelsesgrundlag således ikke udtale sig om, hvilke konflikttyper der ikke længere forekommer, og man kan heller ikke sige noget om, med hvilken hyppighed forskellige kategorier af konflikter optræder i dag (2011). Men man kan tilvejebringe et billede af, om der er dukket problemstillinger og momenter op i sagerne fra 2011-kataloget, som ikke kan genfindes i sagsmaterialerne fra 2004-undersøgelsen.

En gennemgang af de to undersøgelser viser sammenfattende, at følgende problemstillinger og temaer optræder i 2011-sagskataloget, men ikke var til stede i 2004-undersøgelsen. Tallene i parenteserne refererer til sagsnumrene i 2011-gennemgangen.

- Det er indtrykket ud fra 2011-sagskataloget, at der i de nyere sager efter 2007 gennemgående er en større omhyggelighed med at klarlægge grundlaget, hvorpå barnets perspektiv er inddraget i sagen. Jeg fremhæver dette, fordi det var en væsentlig konklusion i 2004-undersøgelsen, at barnet fremstod som usynligt i mange sager (og navnlig i visse sagstyper).
- Der er eksempler på, at forældre har fælles forældremyndighed, samtidig med at Statsforvaltningen suspenderer og siden afslår at fastsætte samvær (4) eller ophæver det (14). Denne konstellation ses ik-

ke i det ældre materiale. I det hele taget var forekomst af fælles forældremyndighed i de komplekse samværsager en sjældenhed i 2004-undersøgelsen. Det forekom dengang i 8 pct. af de komplekse sager mod 60 pct. blandt skilsmissebefolkningen som helhed dengang. I sagskataloget fra 2011 er det knap halvdelen af forældrene (43 pct.), der trods konflikttyngden er nødt til at være enige om de væsentlige beslutninger vedr. barnet, fordi der er fælles forældremyndighed.

- Der ses eksempler på samværsforældre, som ønsker et ligedelt forældreskab ved at ansøge om fælles forældremyndighed og deleordning (samt transportdeling) (9).
- Der optræder konflikter om skoleskift i forbindelse med bopælsforælders flytning (16, 27), som fører til, at samværsforælderen ansøger om at få bopælsretten overflyttet til sig.
- Der optræder konflikter om religionsudøvelse i et par sager, hvor der er eneforældremyndighed (19, 26), som fører til bestemmelser om vilkårene ved samværet. Konflikterne drejer sig om, hvorvidt disse vilkår bliver overholdt.
- Der fastsættes deleordning til trods for et højt konfliktniveau, hvilket påklages af bopælsforælderen (21).
- Flere sagsbeskrivelser refererer udsagn fra mødre, som fremhæver, at loven pålægger eller tvinger forældrene til et samarbejde, som ikke er muligt (17, 25).
- Jeg har desuden hæftet mig ved, at det i en række sager fra 2011-sagskataloget gøres gældende fra mødre, at fædre er *karakterafvigende* (6), har *psykopatiske træk* (8, 15, 25), *mangler empati* over for barnet (11), optræder *verbalt krænkende* (15), og/eller har udøvet *psykisk vold/terror*, (5, 7, 8, 9, 17, 18, 19, 25). Ordsøgninger i 2004-rapporten viser, at ingen af disse betegnelser forekom dengang.
- Forældre bruger internettet som medium og virkemiddel i konflikten (sag nr. 4).

Den overordnede konklusion ud fra gennemlæsning af de to undersøgelser er, at der gennemgående er mange parallelle træk i de tunge samværsager, før og efter at forældreansvarsloven trådte i kraft.

Men der er, som oplistningen ovenfor viser, også dukket nogle nye problemstillinger eller konflikttemaer op, som bortset fra de sidste to dotter, må siges at være kædet direkte sammen med eller mere indirekte at være afledt af den lov, som blev indført i 2007. At lovgivningen bidrager til at udvide konfliktfeltet eller rejser nye konflikttemaer, som forældre kan konflikte om, er imidlertid ikke noget nyt fænomen. Det sås også i 2004-undersøgelsen, hvor en række fædre, der ikke hidtil havde haft nogen videre kontakt til barnet, søgte om samvær, fordi loven fra 1995 nu gav dem mulighed for det.

En anden problemstilling, som bør fremhæves, er den i 2011-sagskataloget ganske hyppige forekomst af oplysninger om eller referencer til psykisk vold. Det er uklart, om dette konflikttema dækker over et nyt fænomen, som bliver eksponeret via forældreansvarsloven, eller om der er tale om fænomenet, som har eksisteret over en længere årrække, uden det har været italesat og problematiseret som psykisk vold. Hverken de tidligere forskningsbaserede undersøgelser på feltet eller forarbejderne til 2007-lovgivningen drøfter problemstillingen. Problemstillingen behandles dog med den vejledning om samvær, der følger af skilsmissepakken fra 2015, men hvilket vidensgrundlag, denne baserer sig på, er uklart. Som helhed er der ringe viden om, hvad fænomenet dækker over, hvor udbredt det er, og hvordan det påvirker dynamikken mellem skilsmisseforældre, der forventes at samarbejde om børnene.

ANDRE UNDERSØGELSER OG BØGER PÅ OMRÅDET

I det følgende omtales kort forskellige andre initiativer, som direkte eller indirekte kan medvirke til at belyse karakteren ved skilsmisseforældres relationer og konflikter.

I tilknytning til gennemgangen ovenfor bør det for det første nævnes, at der efter forældreansvarslovens ikrafttræden er blevet skrevet flere bøger, debatindlæg mv., som hidrører fra forskere, praktikere og andre, som har rejst et kritisk blik på lovens virkninger. En problemstilling, der går igen i flere af disse skrifter, er, at lovens samarbejdsnorm er vanskelig at efterleve i praksis og kan gøre både forældre og børn mere risikoudsatte. Det gælder særligt i tilfælde, hvor relationen mellem forældrene er præget af manglende ligeværdighed eller krænkelser (Boufon, 2014; Deuleran, 2011; Kronborg m.fl., 2011; Staun, 2015). Men denne problemstilling er ikke belyst tilbundsgående ud fra en forskningsmæssig tilgang.

For det andet: I kølvandet på forældreansvarsloven er et stigende antal børn, som vist, blevet omfattet af deleordninger. Dette fænomen har ikke direkte sammenhæng med forældrekonflikter, men i takt med at deleordninger bliver populære, vil man i forældre kredsen, som vælger denne ordning, sandsynligvis finde forældrepar med en mindre god samarbejdskapacitet, i forhold til hvad vi hidtil har set. Emnet behandles i en bog, der er planlagt til udgivelse i 2016 (Ottosen, 2016).

For det tredje vil jeg nævne den igangværende kvantitative dataindsamling, som pågår til evalueringen af forsøgsprojektet 'Forældre sammen – hver for sig'. Dette datasæt vil ikke kun kunne anvendes til at belyse effekten af indsatsen, men har også potentiale til at kortlægge, hvori skilsmisseforældres konflikter består, herunder hvilken dybde der er i konflikterne. Designet gør det endvidere muligt at udtrække forældre til kvalitative, dybtgående interviews, såfremt der ønskes en mere caseorienteret tilgang til feltet.

5.2 DISKUSSION

Alt i alt er der begrænset indsigt om, hvilken virkning forældreansvarsloven har haft for en evt. konfliktudvikling i de ganske almindelige skilsmisssager. Men der er ud fra ovenstående en vis viden om, at forældreansvarsloven kan have påvirket konflikttemaerne i nogle af de tungere gengangersager. Ud fra de eksisterende materialer forekommer der nok især at være behov for at kigge nærmere på, hvordan en samarbejdsrelation mellem forældrene er mulig i forhold, der er præget af en grundlæggende mangel på ligestilling i dynamikken mellem parterne.

OPSUMMERING OG DRØFTELSE AF VIDENSBEHOV

6.1 OPSUMMERING

Gennemgangen har belyst udviklingen i omfanget af forældrekonflikter såvel fra et befolkningsperspektiv som fra et statistisk og kvalitativt systemperspektiv.

Ud fra de foreliggende informationer blandt skilsmissefamilier ser det over tid ud til, at skilsmisseforældre er blevet bedre til at samarbejde om børnene. Forskellige datakilder tyder på, at ca. 20 pct. af skilsmisseforældrene har nogen eller større konflikter. Halvdelen af dem (10-13 pct.) ser ud til at have alvorlige konflikter og falder sandsynligvis ind under kategorien af såkaldt 'højkonfliktende' forældrepar, som efter alt at dømme er en relativt konstant størrelse. Andelen af forældre med egentlige familieretlige konflikter har gennem en længere årrække været nogenlunde stabil. Man ved dog ikke, om disse niveauer har ændret sig for den generation, der er vokset op med forældreansvarsloven.

Gennemgangen af Statsforvaltningens ressourcestatistik viser, at der i perioden fra 2007/08 og frem til ca. 2011 var en betydelig vækst i antallet af sager om barnets bopæl og ophævelse af fælles forældremyndighed. De seneste år er sagstallet faldet, antagelig fordi Statsforvaltningen har fået mulighed for at bremse nogle sagsforløb, så de ikke udvikler sig til gengangersager. Samværssager og forældreansvarssager ved byretterne har ligget på et stabilt niveau gennem hele perioden og giver derfor ikke anledning til antagelser om en vækst i forældrekonflikter. Derimod har der været en ganske betydelig og ikke umiddelbart forklarlig vækst i antallet af fagedretssager.

På baggrund af en kvalitativ, caseorienteret gennemgang af komplekse samværssager før og efter 2007, ses, at en lang række af de

problemstillinger og temaer, der optræder i sagerne fra omkring 2009-10 kan genfindes i ældre sager, som hidrører fra tiden omkring 2000. I de nyere sager optræder der dog også nogle nye konflikttemaer, som i næsten alle tilfælde kan relateres direkte til virkningerne af forældreansvarsloven. Særligt påfaldende er forekomsten af problemstillinger, der knytter sig til fænomenet psykisk vold. Hvorfor det optræder i de nyere sager, og hvor udbredt det er, er imidlertid vanskeligt at sige noget om.

Gennemgangen har desuden perspektiveret de danske tal på området til tilsvarende norske tal. Der er ud fra det foreliggende ikke tegn på, at norske skilsmisseforældre har færre konflikter end danske skilsmisseforældre, snarere tværtimod. Analysen har desuden tentativt forsøgt at bedømme, om der er forskelle i andelen af forældre, der når til enighed om aftaler efter obligatorisk mægling hhv. et sagsforløb i Statsforvaltningen, og skønner forsigtigt, at aftaleenigheden er lidt større i Norge end i Danmark. Tilsvarende er der efter alt at dømme lidt færre norske børn, som involveres i retssager i Norge. Analysen har således fokuseret på kvantitativt baserede outcome-mål, men har ikke beskæftiget sig med, hvad kvalitative forskelle i sagshåndteringen, fx procesforløb og metode-tilgange, måtte betyde for holdbarheden af de aftaler og forlig, som forældre indgår, eller for kvaliteten af det efterfølgende forældresamarbejde.

6.2 DRØFTELSE AF VIDENSBEHOV

DATAINFRASTRUKTUREN

Arbejdet med denne analyse har vist, at det familieretlige område lider under et fravær af tilgængelig, systematisk dokumentation om sagsudviklingen. Nogle tal findes, men er svære at få fat i, fordi de ikke publiceres på regulær basis. Det gør det svært løbende at følge udviklingen på området. Andre datatyper, særligt på fogedretsfeltet, forekommer at være meget summariske, og det er uklart, om der foregår en ensartet registrering ved retterne. Jeg vil også nævne, at der er gennem tiden været udført flere specialundersøgelser om familieretlige problemstillinger, som har været grundige og har tilført feltet god viden. Men 'hukommelsen' er kort: Med overgangen til Ankestyrelsen er megen af den tidligere tilgængelige viden forsvundet.

På den baggrund vil jeg anbefale, at der etableres en tilgængelig løbende og samlet ressourcestatistik, som belyser udviklingen i sagsforløb fra statsforvaltningen, byretterne, fogedretterne og Ankestyrelsen. Det kunne også være ønskeligt, om publikationslister – både ministeriets egne og andres undersøgelser – blev genskabt i en vidensbank.

I forbindelse med en organisering af datainfrastrukturen kunne det overvejes, om andre informationstyper kan tilføre det familieretlige område brugbar og nyttig viden, fx information om gengangersager

(Statsforvaltningen); fordeling af og udfald i forældremyndigheds- og bopælstvister (byretterne), eller tvangsfuldbyrdsesmidler (fogedretten).

BEHOV FOR VIDEN OM FOGEDRETSFELTET

Gennemgangen har vist, at der er en markant stigning i antallet af fogedretssager, særligt efter at forældreansvarsloven trådte i kraft. Fogedretsfeltet er et helt mørkelagt vidensområde. Den sidste undersøgelse, som blev gennemført ud fra et systemperspektiv, hidrører fra 2004 og omfatter data fra 2002. Der findes ingen viden om, hvorfor der har været en så kraftig vækst i disse sager, hvilken substans der er i disse sager, eller om, hvordan konflikterne bliver løst af retten. En måde at nærme sig disse spørgsmål på, kunne i første omgang være ved at interviewe erfarne dommere, som har fulgt området gennem en længere årrække.

VIDENSBEHOV OM SAGER MED ET HØJT KONFLIKTNIVEAU:

HVILKE INDSATSER ER HENSIGTSMÆSSIGE?

Det familieretlige område (særligt Statsforvaltningen) bevæger sig i disse år ad en 'blødere' vej, der møder forældrene med tilbud om mere aftalebaserede løsninger og forældrekurser frem for den klassiske juridiske afgørelse. En del skilsmisseforældre vil formodentlig, og særligt når konfliktniveauet ikke er højt eller interesse modsætningerne ikke er for store, profitere af denne type løsninger (fx Ådnanes, 2011).

Men erfaringer og studier viser også, at 'bløde' metoder som mægling/mediation er mindre effektive i de såkaldte 'højt konfliktsager' (fx Borren & Helland, 2013; Jacobs & Jaffe, 2010; Ådnanes, 2011), og i nogle tilfælde endog ikke er tilrådelige, fx hvis der har forekommet partnervold eller er sikkerhedsproblemer (Eriksson, 2012; Windsvold, 2016).

Både danske og udenlandske undersøgelser tyder på, at andelen af 'højt konfliktsager' forekommer at være en relativt konstant størrelse, og at disse kan udspille sig som gentagne forløb ved de forskellige familieretlige myndigheder i årevis. Det er en stor udfordring, hvordan man kan få løst og lukket disse sager på en måde, så man undgår, at de involverede børn bliver involveret i familieretlige tvister gennem det meste af deres barndom.

Der forekommer at være behov for at erhverve en bedre og mere systematisk forståelse af, hvilke dynamikker og problemstillinger, som er på spil i disse sager, og hvordan man kan afgrænse 'højt konfliktsager' fra andre sager. Desuden forekommer der at være behov for at kunne differentiere mellem forskellige typer af 'højt konfliktsager': Nogle af sagerne rummer – ud over et højt konfliktniveau mellem forældrene – særlige tillægsproblemstillinger i form af psykisk sygdom, personlighedsforstyrrelser, misbrugsproblematikker og fysisk og psykisk vold. Det ville i forbindelse med en sådan afdækning være hensigtsmæssigt, at der blev udviklet screeningsværktøjer, så sagsbehandlere lettere kan vurdere,

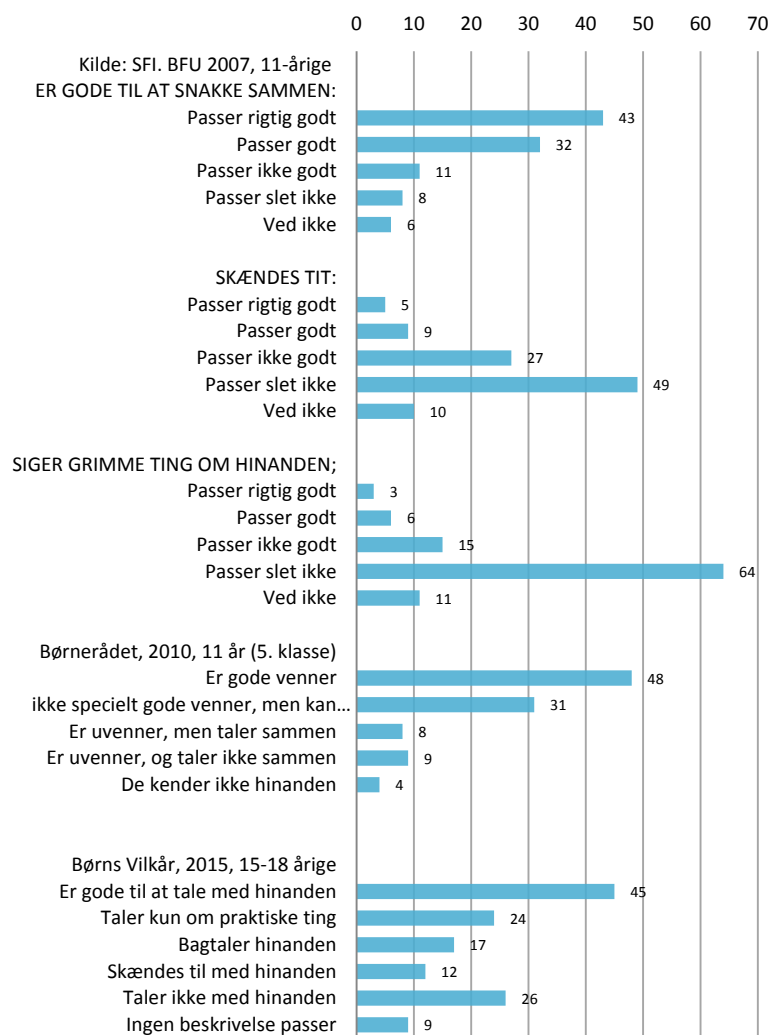
hvornår der er tale om en potentiel 'højkonfliktsag', og dermed sikre, at sagen behandles på en måde, der under de givne vilkår tjener barnets bedste mest muligt.

I forlængelse heraf forekommer der også at være behov for at opsamle viden og erfaringer om, hvilke sagsbehandlingsmetoder og -strategier, der har vist sig effektive i sådanne sager, og hvilke der er mindre effektive. Der findes ikke i Danmark systematisk oparbejdet viden om, hvad der 'virker' bedst i disse 'højkonfliktsager'. En måde at opnå en sådan viden på kan være ved at skele til erfaringer med indsatser i andre lande. En anden måde kan være ved at granske sagsakter for at vurdere, om noget burde være gjort anderledes. Endelig kan man overveje at inddrage forældrene selv: Måske kan man opnå en bedre forståelse af 'højkonfliktsagerne' ved at lytte til, hvordan de italesætter deres indbyrdes problemer, ved at høre om deres erfaringer med, hvornår indsatsen i det familieretlige system har været tilstrækkelig hhv. utilstrækkelig, og ved at lytte til, hvilke former for indsatser, de mener, kunne have neddæmpet konflikterne.

BILAG: STATISTISK MATERIALE

BILAGSFIGUR 1

Procentandel skilsmissebørn, der har svaret om deres forældres forhold.

BILAGSTABELLER 1-9: STATSFORVALTNINGENS RESSOURCESTATISTIK,
UDVIKLING I SAGSFORLØB 2007-2015, UDVALGTE AFGØRELSESKODER.

BILAGSTABEL 1

Antal afsluttede sagsforløb vedr. fastsættelse, ændring eller ophævelse af samværsafgørelser (§21 stk. 1 el. 4).

kode	11504									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Fuld enighed		7.015	7.447	7.610	8.034	7.165	7.494	7.498	6.845	
Afgørelse (uenighed)		4.482	4.747	3.914	3.363	2.959	3.307	3.211	2.278	
I alt afsluttede forløb/afg. ekskl. henlæg.		11.497	12.194	11.524	11.397	10.124	10.801	10.709	9.123	
Henlagt pga. passivitet		869	762							
Ansøgning trukket tilbage		2.598	2.647	3.336	3.681	3.304	3.260	2.634	2.636	
I alt		14.964	15.603	14.860	15.078	13.428	14.061	13.343	11.759	

BILAGSTABEL 2

Samlet antal forløb vedrørende af forældremyndighed og barnets bopæl.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Antal afsluttede forløb/afg. ekskl. henlagt pga. passivitet/ansøgning trukket tilbage	1.120	6.385	7.413	8.533	8.840	7.918	8.665	7.357	6.357
Antal henlagt pga. passivitet/ansøgning trukket tilbage	386	2.020	2.091	2.318	2.840	2.718	2.874	2.336	2.286
Antal afsluttede forløb/afgørelser i alt	1.506	8.405	9.504	10.851	11.680	10.636	11.539	9.693	8.643

Anm.: bilagstabel 2 er genereret på baggrund af bilagstabellerne 3-9.

BILAGSTABEL 3

Antal forløb vedr. ophævelse af fælles forældremyndighed (§11).

kode	11704									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Fuld enighed	159	502	761	1.038	945	853	1.004	702	676	
Uenighed (afgørelse)	0	0	0	0			0			
Afsluttet	202	1.033	1.622	2.038	2.201	1.683	2.571	2.331	1.776	
I alt	361	1.535	2.383	3.076	3.146	2.536	3.575	3.033	2.452	
Henlagt pga. passivitet	34	134	114				0			
Ansøgning trukket tilbage	142	602	731	1.064	1.254	1.173	1.288	962	847	
I alt	537	2.271	3.228	4.140	4.400	3.709	4.863	3.995	3.299	

BILAGSTABEL 4

Antal afsluttede sagsforløb vedr. forældremyndighed efter §14.

kode	11705								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fuld enighed	147	816	489	475	493	345	333	238	247
Uenighed (afgørelse)	0	0	0	0			0		
Afsluttet	252	1.262	834	711	716	559	490	408	342
I alt	399	2.078	1.323	1.186	1.209	904	823	646	589
Henlagt pga. passivitet	7	94	35				0		
Ansøgning trukket tilbage	79	362	236	235	282	223	227	191	146
I alt	485	2.534	1.594	1.421	1.491	1.127	1.050	837	735

BILAGSTABEL 5

Antal af afsluttede sagsforløb vedr. overførsel af forældremyndighed §14.

kode	11706								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fuld enighed	30	78	66	80	56	54	55	37	29
Uenighed (afgørelse)	0	0	0	0			0		
Afsluttet	72	281	229	240	23	191	159	144	124
I alt	102	359	295	320	79	245	214	181	153
Henlagt pga. passivitet	6	33	33				0		
Ansøgning trukket tilbage	41	118	106	108	88	89	85	58	54
I alt	149	510	434	428	167	334	299	239	207

BILAGSTABEL 6

Antal afsluttede sagsforløb vedr. barnets bopæl (§17).

kode	11708								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fuld enighed	44	682	1.050	1.233	1.312	1.229	1.107	852	834
Uenighed (afgørelse)	0	0	0	0			0		
Afsluttet	77	1.067	1.500	1.786	2.036	2.040	2.024	1.835	1.497
I alt	121	1.749	2.550	3.019	3.348	3.269	3.131	2.687	2.331
Henlagt pga. passivitet	4	63	77				0		
Ansøgning trukket tilbage	44	457	551	691	873	856	803	682	807
I alt	169	2.269	3.178	3.710	4.221	4.125	3.934	3.369	3.138

BILAGSTABEL 7

Antal afsluttede forløb vedr. forældremyndighed i forbindelse med dødsfald (§15/37).

kode	11707								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fuld enighed	39	132	154	149	110	98	101	87	78
Uenighed (afgørelse)	7	52	50	47	55	29	34	22	24
Afsluttet	0	0	0	0			0		
I alt	46	184	204	196	165	127	135	109	102
Henlagt pga. passivitet							0		
Ansøgning trukket tilbage	6	31	33	2			0		

BILAGSTABEL 8

Antal afsluttede sagsforløb vedr. midlertidig forældremyndighed og bopæl, og ændring af midlertidig bopæl og forældremyndighed (§26/§30).

koder	11743, 11744								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fuld enighed	3	37	46	97	112	114	127	111	159
Uenighed (afgørelse)	84	425	562	532	626	618	593	516	444
Afsluttet	0	0	0	0			0		
I alt	87	462	608	629	738	732	720	627	603
Henlagt pga. passivitet		2	1				0		
Ansøgning trukket tilbage	21	121	152	196	296	348	459	413	326
I alt	108	585	761	825	1.034	1.080	1.179	1.040	929

BILAGSTABEL 9

Antal afsluttede sagsforløb vedr. forhindring §28.

kode	11745								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fuld enighed	4	11	42	91	123	86	56	56	100
Uenighed (afgørelse)	0	7	8	16	32	19	11	18	27
Afsluttet	0	0	0	0			0		
I alt	4	18	50	107	155	105	67	74	127
Henlagt pga. passivitet		1	1				0		
Ansøgning trukket tilbage		2	21	25	47	29	12	30	106
I alt	4	21	72	132	202	134	79	104	233

LITTERATUR

- Ahrons, C.R. & L. Wallisch (1987): "The Relationship between Former Spouses". In: D. Perlman & S. Duck (Eds.), *Intimate Relationships: Development, Dynamics and Deterioration*. Los Angeles: Sage.
- Amato, P.R. (2010): "Research on Divorce: Continuing Trends and New Developments". *Journal of Marriage and Family*, 72(3), s. 650-666.
- Anderson, S.R., S.A. Anderson, K.L. Palmer, M.S. Mutchler, L.K. Baker (2010): "Defining High Conflict". *Am J Fam Ther.*, 39(1): s. 11-27.
- Betænkning 369 (1964) om Ægteskabs indgåelse og opløsning samt forældremyndighed og samkvemsret. Betænkning II fra justitsministeriets ægteskabsudvalg.
- Björk, A.P. (2015): *Når forældre går fra hinanden. En håndbog i forældreansvar*. København: DJØF Forlag.
- Boufon, L. (2014): *Det største svin vinder – om Forældreansvarsloven, og hvordan man forsvarer sig mod spillet*. E-bog.
- Borren, I. & S.S. Helland (2013): *Intervensjoner for å dempe foreldrekonflikt – en kunnskapsoversikt*. (Rapport 2013:6). Oslo: Folkehelseinstituttet.
- Brun, G. (1973): *Børn og skilsmisse*. Haslev: Gyldendals pædagogiske bibliotek.
- Bufdir (2014): *Årsrapport*.
- Bufdir/FADO (2015): Upublisert statistikk hentet fra FADO.
- Børnerådet (2011): *Familieformer og skilsmisse – der er ikke noget bedre end at have den hele og rigtige familie*. København: Børnerådet.
- Børns Vilkår & Egmontfonden (2015): *'Jeg er træt af at være deres brevdue'*. Valby: Børns Vilkår. Med tilhørende tabelmateriale.
- Deuleran, P. (red) (2011): *Forældreansvarsloven – hvad blev der af barnets tarv?* Temahæfte 3. København: DJØF Forlag.

- Ekeland, T.-J. (2004): *Konflikt og konfliktforståelse: for helse-og sosialarbeidere*. København: Gyldendal akademisk.
- Eriksson, M. (2012): *Insatser för barn och föräldrar. Sammanställning av aktuell forskning och kunskap att användas i projektet; "Barnets rättigheter i vårdnadstvister"*. Stiftelsen allmänna barnhuset.
- Familiestyrelsen (2004): *Familiereilig strukturreform – én fælles indgang til opløsning af ægteskab og afklaring af uenighed om forældremyndighed*. Udvalg under Ministeriet for familie- og forbrugeranliggende.
- Familiestyrelsen (2011): *Evaluering af forældreansvarsloven*, Bilagsdel. Bilag 5: "Udviklingen 2007-2010 i sager om samvær, forældremyndighed og bopæl", Indenrigs- og Sundhedsministeriet, juni 2011.
- Familiestyrelsen (2011): 'Sagskatalog. Tunge samværsager (vold, grænseoverskridende handlinger og samarbejdschikane mv.)'. Bilag 6 til *Evaluering af forældreansvarsloven*.
- Fehlberg, B., B. Smyth, M. Maclean & C. Roberts (2011): *Caring for Children after Parental Separation: Would Legislation for Shared Parenting Time Help Children?* University of Oxford, Department of Social Policy and Intervention.
- Jacobs, N. & R. Jaffe (2010): "Investigating the Efficacy of CoMet, a New Mediation Model for High-Conflict Separating Parents". *The American Journal of Family Therapy*, 38(1), s. 16-31.
- Justitsministeriets Forskningsenhet (2004): *Undersøgelse af fogedretternes praksis i samværs- og forældremyndighedsager*.
- Helland, M.S. & I. Borren (2015): *Foreldrekonflikt; identifisering av konfliktnivåer, sentrale kjennetegn og risikofaktorer hos høykonfliktpar*. Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt
- Kitterød, R.H., H. Lidén, J. Lyngstad & K.A. Wiik (2016): "Delt bosted for barna etter samlivsbrudd – en praksis for folk flest?". *Sosiologisk tidskrift*, 24(01), s. 27-50.
- Koch, K. (2000): *Når mor og far mødes i retten. Barnefordeling og samvær*. Rapport 13/00. Oslo: Nova.
- Koch, K. (2008): *Evaluering av saksbehandlingsreglene for domstolene i barneloven – saker om foreldreansvar, fast bosted og samvær*. Evaluering etter oppdrag fra Barne- og likestillingsdepartementet.
- Koch-Nielsen, I. (1983): *Skilsmisser*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Kronborg, A. (red.) (2011): *Forældreansvarsloven – når der er vold i familien*. København: Nyt Juridisk Forlag.
- Moltke, C. (1964): "Skilsmisens efterveer". I: H. Friis: *Familien og samfundet*. Glostrup: Det danske forlag.
- Moxnes, K. (1990): *Kjernesprengning i familien? Familieforandringer ved samlivsbrudd og dannelse av nye samliv*. Oslo: Universitetsforlaget

- Nilsen, W., A. Skipstein & K. Gustavson (2012): *Foreldrekonflikt, samlivsbrudd og mekling: Konsekvenser for barn og unge*. FHI rapport 2012:2. Oslo: Folkehelseinstituttet
- Ottosen, M.H. (1997): *Børn i sammenbragte familier. Et studie af forældreskab som social konstruktion*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Ottosen, M.H. (1999): *Børnesagkyndig rådgivning. Evaluering af et forsøg i to statsamter*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Ottosen, M.H. (2000): *Samboskab, ægteskab og forældrebrud. En analyse af børns familieforhold gennem de første leveår*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Ottosen, M.H. (2004a): *Samvær til barnets bedste. Om regler og praksis på samværsområdet*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Ottosen, M.H. (2004b): *Samvær og børns trivsel*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Ottosen, M.H. & S. Stage (2011): *Dom til fælles forældremyndighed. Evaluering af forældreansvarsloven*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 11:26.
- Ottosen, M.H., D. Andersen, K.M. Dahl, A.T. Hansen, M. Lausten, S.V. Østergaard (2014): *Børn og unge i Danmark. Velfærd og trivsel 2014*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 14:30.
- Ottosen, M.H. & S. Stage (2012): *Delebørn i tal. En analyse af skilsmissebørns samvær baseret på SFI's børneforløbsundersøgelse*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 12:16.
- Putnam, R. (2015): *Our Kids: The American Dream in Crisis*. New York: Simon & Schuster.
- Rejmer, A. (2003): *Vårdnadstvister*. Lund Studies in Sociology of Law. Lund: Sociologiska Institutionen.
- Rothe, H. (2003): ”Nogle aspekter af fogedrettens rolle i samværsager”. I: *Hyldestskrift til Jørgen Nørgaard*, s. 341-352
- Rød, P.A., T.J. Ekeland & F. Thuen (2008): ”Barns erfaringer med konfliktfulte samlivsbrudd: Problemforståelse og følelsesmessige reaksjoner”. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 45(5), s. 555-562.
- Skjørten, K. (2005): *Samlivsbrudd og barnefordeling*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- SSB/[Ekteskap og skilsmisse. Tabell 05694 og 05709](#).
- Staun, S. (2015): *Velkommen til mit mareridt*. Peoples Press.
- Straus, M.A., S.L. Hamby, S. Boney-McCoy, D.B. Sugarman (1996): DB. “The Revised Conflict Tactics Scales (CTS2) Development and Preliminary Psychometric Data”. *Journal of Family Issues*. 17(3): s. 283-316.
- Tjersland, O.A. & W. Gulbrandsen (2010): ”Mekling ved samlivsbrudd: oversikt over modeller og Ideologi”. *Tidsskr Nor Psykologforen*, 47: s. 692-700.

- Vanassche, S., A.K. Sodermans, K. Matthijs & G. Swicegood (2013): "Commuting Between Two Parental households: The Association Between Joint Physical Custody and Adolescent Wellbeing Following Divorce". *Journal of Family Studies*, 19(2), s. 139-158.
- Wiik, K.A., R.H. Kitterød, J. Lyngstad & H. Lidén (2015): *Samarbeid mellom foreldre som bor hver for seg*. SSB rapport 1/2015. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Winsvold, A., M.H. Føleide & T. Gundersen (2016): *Familiestøttende tiltak for barn og familier for å forbinde eller begrense konsekvensene av vedvarende familiekonflikt*. Temanotat. Lysaker: Norges forskningsråd.
- Ådnes, M., G.M.D. Haugen, H. Jensberg, R. Minna, T.L. Husum (2011): *Evaluering av mekling etter ekteskapslov og barnelov: er meklingsordningen tilstrekkelig innrettet mot de vanskelige sakene, opplever foreldrene mekling som nyttig, og er barnets beste en rettesnor for antalen?* Trondheim: SINTEF Teknologi og Samfunn.